

Фатхи Хасан Малкави

Ислам Ойлору Эл Аралык Институтунун (IIIT) кыскача китептер сериясы
окурмандарга түп нұсканын негизги мазмуну жөнүндө түшүнүгүн берүү
үчүн институттун негизги публикацияларынын кыска формага келти-
рилген баалуу коллекциясы болуп саналат.

Эпистемологиялык интеграция: Ислам методологиясынын негиздері
ар түрдүү тармактардагы билимге тиешелүү көйгөйлөрдү терең
изилдөөлөгү практикалык даярдыкты ишке ашыруу максатында Ислам
методологиясына интеллектуалдык түзүмдү түзүүге умтулган программа.
Китептин аталышы ойдун булактарынын, каражаттарынын жана
мектептеринин жана ошондой эле идеалдуулукту каалаган жашоодогу
чындыктардын интеграциясы менен кошо Ислам методологиясын
мүнөздөгөн интеграциянын өзгөчө түрлөрүн ырастап турат. Бул толугу
менен адам табиятына туура келет, анткени ар түрдүүлүк адамдар кылган
иштердин жана алар өркүндөткөн билим жана тажрыйбалардын негизи
болуп эсептелет.

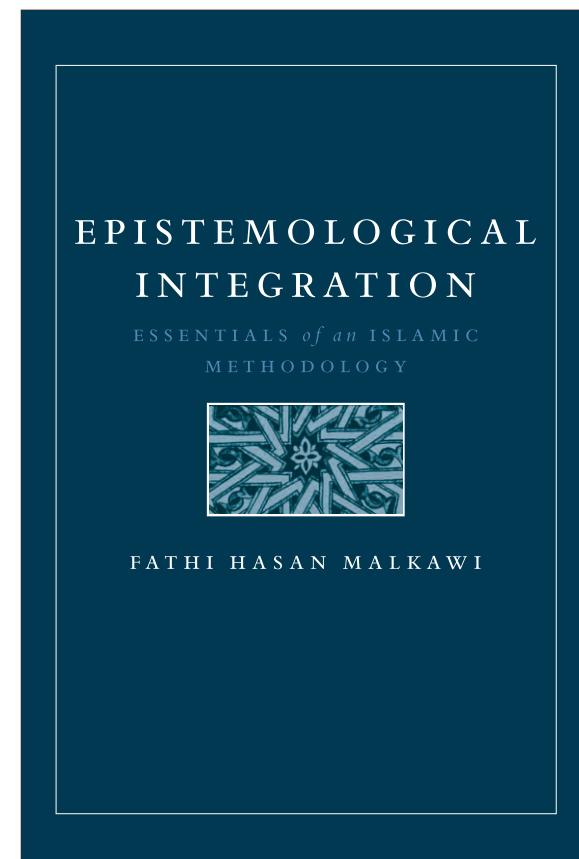
Бул эмгек чынында бардык мусулман калыбына келтирүүлөрдүн негизи
болуп билимдин эки башкы булагын: Ачылышты жана Чындыкты
(курулган дүйнөлөр, физикалык, коомдук жана психологиялык)
*Tawhid*дин калкасында бириктирген дурус ой жүгүртүүнүн жана
баалуулуктардын негизин салуу деп билдирет. Бул интеграция түшүнүгү
адамдын теориялык түшүнүсү менен практикалык эксперименталдык
изилдөөлөрүн жана ошол эле учурда адамдын жөндөмдүүлүктөрүн ыйык
тексттерди түшүнүгө колдонууну жана физикалык жашоо жөнүндө анын
ресурсстарынан жана адамзатынын өткөн жана азыркы таж-
рыйбаларынан алганда жүйөлүү билим алууну дагы колдонууну
билдирет. Максат бул адамзатынын дараметин жана чыгармачылык
ишмердүүлүгүн жандандыруу. Ар бир методология көйгөйлөрдү чечүүгө
жана суроолорго жооп берүүгө керек болгон ой түзүмдөрүн түзүү үчүн
акыл иши жана практикалык жол-жоболор менен байланыштырылат.
Ошондуктан ойлоо, изилдөө жана практика интеграциясы ар бир
методологиянын негизи болуп эсептелет. Ислам методологиясы аны кабыл
алат жана адамзаты бүл жашоодо өркүндөп өсүп жана кийинки жашоодо
түбөлүк бактылуулукка жете турган аракеттерди бириктириүгө болгон
адамзатынын үмүттөрүн кеңейтет.

Ислам Ойлору Эл аралык Институту (IIIT)

978-1-56564-675-9

ЭПИСТЕМОЛОГИЯЛЫК ИНТЕГРАЦИЯ

(IIIT) «Кыскача сунушталган китептер» сериясы

Фатхи Хасан Малкави

ЭПИСТЕМОЛОГИЯЛЫК ИНТЕГРАЦИЯ

Ислам Ойлору Эл аралык Институту (IIIT)

Бишкек - 2020

УДК
ББК

Китептин демоорчусу:
Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)
Херидон, Вирджиния, США
Билим Интеграция Институту
Грузия, Тбилиси

Китептін англісчеден кыргызчага көтөргөн Усенбаева Элзана
Китептин редактору Беделбек кызы Вера

Автору **Фатхи Хасан Малкави**
Эпистемологиялык интеграция / Которгон Усенбаева Э.:– Б.: 2020. – 60 б.

Бул китеп жалпы оқурмандарга, Ислам динине кызықандарга, Ислам динин изилдегендегерге отө пайдалуу. Бул китептин өзгөчөлүгү – исламга болгон жаңы көз карашты сунуштыйт. Мусулмандарды калыптанып калган эски корунуштордөн арылтып, чыныгы ийгиликке жеткире турган жолдору чагылдырылат.

Китеп «Ихсан Хайрия» коомдук фонду тарабынан бастырылган

КЫРГЫЗСТАН МУСУЛМАНДАРЫНЫН ДИН
БАШКАРМАСЫ

Бул китеп Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармасы тарабынан тастыкталат.
№

Epistemological Integration (Kyrgyz)

Fathi Hasan Malkawi

ИИТ Books-In-Brief Series

Эпистемологиялык интеграция

Фатхи Хасан Малкави

(ИИТ) «Кыскача сунушталган китептер» сериясы

© Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)

The International Institute of Islamic Thought (ИИТ)

P. O. Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

ИИТ London Office

P.O. Box 126

Richmond, Surrey

TW9 2UD, UK

www.iiituk.com

Ф

УДК

ББК

© Фатхи Хасан Малкави 2020

Ислам Ойлору Эл Аралык Институтунун (IIIТ) кыскача китептер сериясы окурмандарга түп нусканын негизги мазмуну жөнүндө түшүнүгүн берүү үчүн институттун негизги публикацияларынын кыска формага келтирилген баалуу коллекциясы болуп саналат. Окуганга ыңгайлуу, убакытты үнөмдөгөн кыска форматта чыгарылат. Бул конспекттер чоңураак, ири публикациялардын жакындан кылдат изилденген обзорлору болуп, окурмандарды түп нусканы андан ары төрөндөп изилдөөсүнө түрткү болот деп үмүттөнөбүз.

Эпистемологиялык интеграция: Ислам методологиясынын негиздери ар түрдүү тармактардагы билимге тиешелүү көйгөйлөрдү терең изилдөөдөгү практикалык даярдыкты ишке ашыруу максатында Ислам методологиясына интеллектуалдык түзүмдү түзүүгө умтулат. Китеп ойдун булактарынын, каражаттарынын жана мектептеринин жана ошондой эле идеалдуулукту каалаган жашоодогу чындыктардын интеграциясы менен кошо Ислам методологиясын мүнөздөгөн интеграциянын өзгөчө түрлөрүн сүрөттөйт. Бул толугу менен адам табиятына туура келет, анткени ар түрдүүлүк адамдар кылган иштердин жана алар өркүндөткөн билим жана тажрыйбалардын негизи болуп эсептелет.

Чындыгында, бул изилдөө ар бир мусулман үчүн, интеллектуалдык жана моралдык жагынан кабына келүү, бул таза ой жүгүртүүнүн жана баалуулуктардын негизинде жаткандыгын айкын көрсөтөт жана дагы практикалык каражаттарды өндүрүү, көлтөгөн идеяларды жана максаттарды, билим жемишин практикалык ишке ашыруу каалуна которууда жатат. *Tawhid* менен башкарылган Эпистемология жана Методология мусулман ой жүгүртүүсү жана жетишкендигинин интеллектуалдык маанилүүлүгүн, күчүн жана руханий түшүнүгүн жаңылоо үчүн жана азыркы контексте бир кездеги күчтүү Ислам цивилизациясынын кыймылдаткыч күчү катары иштөө үчүн бул теориянын негизинде жатат.

Фатхи Хасан Малкавинин «Эпистемологиялык интеграция» аттуу эмгегинин түп нускасынын кыскартылган чыгарылышы
2014-ж.

Автордон

Эмгекте каралган маселелерди төрт негизги темага бөлүүгө болот:

1. Ислам эпистемологиялык системасын жана ислам методикасын ичине камтыган ислам дүйнө таанымы;
2. Ыйык Куран жана Пайгамбар Сүннөтүн камтыган ислам билим булактары менен иштешүү методу;
3. Исламий жана жалпы адамзаттык жазма мурастарыбыз менен кайрылуунун методдору;
4. Чындыкты өзүндөй кабыл алуу (нерселердин, фактылардын, окуя жана кубулуштардын ортомчулугунда) жана чындыктын болуу шарттарын (футуристтик изилдөөлөрдүн ортомчулугунда) эске алуу менен чындыкты карап чыгуу методдору.

Туура ой жүгүртүүгө болгон талап жалгыз бир маданият, башка бир адистик же кызыкчылыктар тармагы менен чектелип калбайт. Акыркы элүү жылда көптөгөн окумуштуулар араб-ислам ойлорун жана аны менен байланышкан методологияны туура эмес идеялардан арылтуу аракетин жасап келишти. Кээ бирлери алгачкы араб-мусулман ойчулдары арасында өзгөчө таасирдүү ислам цивилизациясын укуктук методдун жыйынтыгы катары ислам цивилизациясынын артка чегинүүсүн көрсөтүүгө аракеттенип келишкенде, алардын айрымдары ислам маданиятынын уникалдуулугун жана гүлдөп өсүшүн түшүндүрүү үчүн окумуштуулардын “усуль аль-фикх” ыкмаларын колдонушту. Үчүнчүлөр болсо дал ушул аталган ыкма укуктук ыкманын негиздерин киргизгенин жана мындай ылуу менен укуктук принциптерди герменевтиканын теориясы катары сүрөттөп, диний тексттерди чечмелөө критерийлерин бекитишкен. Бирок саналып өткөн көз караштар аталган дүйнө таанымдын неги-

зиндеги принциптерге жана Куран менен Сұннөттөн алынган принциптерге караганда, ислам дүйнө таанымынын жана ал тарабынан түзүлгөн мурастардын тарыхый колдонулушуна көбүрөөк өбөлгө түзөт. Ушул себептерден улам аталган булактар кызмат кылган максаттарга жана аталган принциптердин аркасында көптөгөн жашоо жана билим тармактарына карай бизге эшик ачуучу кенен мейкиндиктерге толук кандуу көнүл бурулбай жатат.

“Эпистемологиялык интеграция” дегенде бардыгын камтыган системалык интеграция жана билим топтоо куралдары түшүнүлөт. Ал ислам методологиясынын негизи катары кызмат кылышы керек. Аталган китепте эпистемологиялык интеграциянын зарылдыгы, анын адамдык табиятка толук шайкеш келиши талкууланат. Ар түрдүүлүк – бул “жакшылыкка” деп кабыл алуу жана колдонуу туура келген табигый кубулуш. Ал адамдык табияттын негизин түзгөндүктөн, адамдар түрдүү этикалык топтордан жана уруулардан чыгышат. Ушундан улам интеграцияга жана кызматташууга болгон зарылдык келип чыгат. Мындан тышкary, ар түрдүүлүктүн концептуализация, диний ишеним, акыйда жана практика учун негизги чечүүчү мааниси бар. “Эпистемологиялык интеграция: ислам методологиясынын негизи” эмгеги – бул методологиялык ой жүгүртүүлөр, изилдөөлөр жана жүрүм-турумдар тууралуу маалыматты кенен таркатуу ишине жардам бере турган программаны түзүү аракети.

Эпистемологиялык интеграция релеванттуулугунун концепциялары

Биринчи бап төмөнкү төрт бөлүмдөн турат:

1. Эпистемологиялык интеграция бирдиктүү билимге карши.
2. Бир күдайлуулук принциби (таухиј) эпистемологиялык интеграциянын негизи катары.
3. Эпистемологиялык интеграция ислам дүйнө таанымында.
4. Эпистемологиялык интеграция жолундагы чектөөлөр жана тоскоолдуктар.

Аталган суроону талкуулоо “Эпистемологиялык интеграциянын” бирдиктүү билим жана бир Кудай принцибине карата болгон мамилесин карап чыгуудан башталат. Андан соң окумуштуулардын аталган тармактагы негизги иштери жана эпистемологиялык интеграция жолунда турган тоскоолдуктар жана чектөөлөр каралат. Бул бапта аргументтер ислам методологиясы үчүн негиз катарында эпистемологиялык интеграциянын зарылдыгынын пайдасына келтирилет. Бул ойлордун, изилдөөлөрдүн жана кыймыл-аракеттин образына, ошондой эле билимге жана жүрүм-турумга тийиштүү маселелерди туура чечүү ыкмаларына тийиштүү. Башкача айтканда, жалпысынан китептин максаты – булактардын жана билимдерди топтоо куралдарынын эпистемологиялык интеграция моделин түзүү, ошондой эле интеграцияланган каражаттарды колдонуу аркылуу интеграцияланган булактардан ишенимдүү билимдерди алуу жолдорун издөө болуп саналат.

Жалгыз бир адистикке гана толук жүктөө практикасы – бул адамзат тарыхындагы жаңы кубулуш. Ал адамзат билиминин өткөн жүз жылдыкта болуп көрбөгөндөй кенейүүсүнө жооп катары пайда болуп, жыйынтыгында бир окумуштуунун бирден ашык тармакта адистешүүсү таптакыр мүмкүн эмес болду. Мурда ақылмандар жана окумуштуулар билимдердин жана

кыймыл-аракеттин интеграциясы тууралуу сөз кылышчу. Мисалы, Ибн Рушд ақылмандуулук менен Кудай бийлигинин биригүү мүмкүнчүлүгүн тастыктаса, Ибн Таймийя адам ақылына анык түшүнүктүү болгон нерселер менен Кудайдын сөзүн туура түшүнүүнүн ортосунда эч кандай карама-каршылык жоктугуну ынанууну талап кылган. Албетте, принциптерди, теорияларды жана илимий-изилдөөлөрдү интеграциялоо аракеттери болгон. Бир четинен алганда, принциптерди, теорияларды жана илимий-изилдөөлөрдү интеграциялоо жана аларды практика жүзүндө колдонуу, экинчи жагынан “таза” илим жана техникада колдонуу аракеттери көрүлдү. Антсе дагы учурда түрдүү билим тармактарында, айрыкча каада-салттарга жана заманбаптуулукка, реалдуулукка жана идеалга ж.б. тийиштүү тармактарда интеграциянын абдан зарыл экени байкалууда.

“Эпистемологиялык интеграция” термини (аль-такамуль аль-ма’рифи) тил, адабият, ислам укугу, Куран жөнүндө илимдер, хадистер, окуялар тармактарындағы, жадагалса астрономия, медицина же математика тармагы боюнча энциклопедиялык билимдерге ээ адамдардын илимий ишмердүүлүгүнө тийиштүү. Бир нече билим тармагында көркөм жаратуу атактуу мусулман окумуштуулары жашап өткөн доордун бөтөнчөлүк белгиси эле. Тар адистештириүү практикасы жакында гана пайда болду.

Эпистемологиялык интеграцияны философия, онтология, эпистемология же этика тармактарына кошууга болот. Мындай учурда ал абстрактуу теоретикалык ченемди кабыл алат. Эгер анын максаты керектүү каражаттарды камсыздоо жана аларды саясий, экономикалык же социалдык ишмердүүлүктө кайра түзүү болуп саналса, анда эпистемологиялык интеграцияны маданий, социалдык ишмердүүлүктүн түрү катары классификациялоого болот. Эпистемологиялык интеграция процессинин эки аспектиси бар: өндүрүү жана талаптоо. Интеграциянын өндүрүү ченеминде – бул өзгөчө жөндөмдөрдү талап кылган интеллектуалдык чыгармачылыктын формасы. Өндүрүштүк же

конструктивдүү кадамды кабылдоо менен, ал көбүнчө жаңы аралашмага кирүүчү элементтерди баалоо жана жаңы максаттарга же милдеттерге жетүү үчүн, бириктируүчү мамилелердин матрицасы менен коштолот.

Экинчи жагынан, талаптоо ченеми изделип жаткан маселени же кубулушту түшүнүү, интегративдик түзүмдөгү билимдердин башка бөлүктөрүн аныктоо жана ал билимдерди башкаларга жеткириүүнү женилдөтүү үчүн, интеграция таянган интеллектуалдык түзүмдөрдү колдонуу менен байланышкан. Эпистемологиялык интеграциянын өндүрүштүк-конструктивдик жана талаптоо ченеми ортосундагы айырмачылыкты жаратылыштын аныктаалган бир мыйзамын ачкан физик, же ал мыйзамдын негизинде кандайдыр бир прибор же машина жасап чыккан технолог менен прибор же машина колдонулган фабрикада эмгектенген техниктин айырмасындай көрсөтүүгө болот.

Маалыматтардын кескин өсүшү билим массасынын да көбөйшүнө алып келди. Аны менен алектенүү үчүн, аны башка тармактарга жана аймактарга бөлүүнү талап кылды. Билим көбөйгөн сайын аларды бөлүүгө жана кыскартууга туура келүүдө. Бул процесс айрым адамдардын дүйнөнү жөнөкөй көрүүсүнө, чындыктын айкын жана ортомчусуз бөлүктөрүнө ашыкча ыкылас коюуга алып келди. Ошол эле учурда тарых жана Ааламдын толук картинасы менен чектешүүсү жок болууда. Биз үйрөнүп жаткан билим жана маалымат биздин көнүлүбүздү бүтүндүктөн буруп, анын бөлүкчөлөрүнө багыттоодо.

Мындан тышкary, бүтүндүк бөлүктөрдүн суммасына караганда алда канча чоң экени белгилүү. “Жаңы илим” так билим, толук түшүнүү жана чындыкка күмөнсүз ишенүү – бул “кол жеткис” идеал экенин мойнун алат. Анын ордуна ал жаңы чындыкты сунуштайт. Тактап айтканда, Аалам жөнөкөй, статикалык, байланышсыз абалда, эч бир мааниси жок, маанисиз механизм эместигин жана адамдар бул Ааламдан кокустан же өзүнөн-өзү жаралып калбаганын билдирет. Тескеринсинче, Аалам бирдиктүү, анын бөлүктөрү бири-бири менен байла-

нышта, ал өсөт жана өзгөрөт, анын чындыгы анын түзүмүндө жана өзгөчөлүгүндө интеграцияланганын көрсөтөт. Адам жандыгы, өз кезегинде Ааламдын табиятындағы максатка жетүү каражаты болуп саналып, а адамдык акыл жарагалган бардык нерсенин эң татаалы катары кабыл алынат. Жаңы чындык тууралуу күчтүү билдириүү менен жаңы илим билимдердин бирдиктүүлүгүнө жетүүчү постмодернизм доорунун көптөн күткөн үмүтүн ишке ашырат деп болжоого болот.

Айрым мусулман интеллектуалдары илим жана дин ортосуна тосмо койгон Батыш идеологияларынын таасириинин астында калды. Жыйынтыгында көптөгөн заманбап мусулмандарга исламды илимден ажыраттуу кооптуулуктарын жоюу жоопкерчилигин алууга туура келди жана бир Кудайлуулук принцибинин негизинде алардын ортосунда маанилүү байланышты орнотуу зарылдыгы келип чыкты. Мындан тышкary, бирдиктүү билим тууралуу рухий тажрыйбага негизделген исламий дискурс бар. Ал билимди метафизикалык түзүмдө Чыгыш цивилизациясы чагылдырылган түрдүү формаларда Кудай аяндарын түбөлүк үйрөнүүдөн келип чыккан принциптерде негизделген салттуу көз карашта карайт.

Эпистемологиялык интеграция концепциясы мындай интеграция үчүн логикалык негизди түзүүчү бирдиктүү билим түшүнүгү менен тыгыз байланышта. Бир Кудай ислам принциби, же таухид исламдын негизи жана ислам цивилизациясынын идентификатору болуп саналат. Мусулмандар таухид тууралуу илимди өздөштүргөндө, алар анда логика, таанип-билим теориясы, метафизика жана этика тармактарын бириктириши. Ислам монотеизми (таухид) түбөлүктүү Жаратуучу менен жарагалган Ааламдын ортосундагы так чекти көрсөтөт. Жандыктардын жарагалгандыгы, жүрүм-туруму жана органикалык түзүмү Жаратуучунун эркинде аныкталат. Кудайдын бирдигинин чындыгы Ааламдын иреттүүлүгүндө чагылдырылган. Мындан иреттүүлүк бирдиктүү бийликті, тактап айтканда бир Кудайдын бийлигин, ал түзгөн бийликті көрсөтөт.

Кудайдын бирдигин таанып-билиүү – таухид – бирдиктүү чындыкты кабылдоону талап кылат. Баардыгына күдүреттүү Кудайдын абсолюттук жалгыздыгы далилине кызмат кылуу менен, таухид чындык булактарынын биримдигин ырастайт. Адамдар билим алып жаткан дүйнө табиятынын жаратуучусу катары жалгыз Кудай саналат. Билимдин объективисине Кудайдын жараткан нерселери жана табият окуялары кирет. Кудайдын бул нерселерден кабардар экени жана Ал гана Аян булагы болуп саналары талашсыз. Мындан тышкary, Кудай адамдарга өзүнүн бардыгын камтыган, эч бир кемчиликсиз билиминен үлүш берет.

Ар бирибиз ааламга болгон өзүбүздүн дүйнө таанымыбызга ылайык жашайбыз. Ислам дүйнө таанымы – ислам доктринасында ишке ашкан концептуализациянын ишенимдерине негизделген жалпы билдириүү болуп саналат. Аталган концептуализация болмуштун толук түшүндүрмөсүн сунушттайт, ошондой эле индивиддердин конкреттүү жашоо обзардарын жана алардын жашоо максаты, Ааламдагы орду тууралуу түшүнүгүндө жүрүм-турумдарын жөнгө салуучу эрежелерди жаратат.

Эпистемологиялык интеграция – бул ой жүгүртүү ишмердүүлүгү жана теоретикалык долбоор гана эмес, психологиялык жана билим берүү процесси. Анын максаты мусулмандын ақылын бошотуу, анын жан дүйнөсүн тарбиялоо жана аткарууга, жаратууга жана кайра курууга шык берүү болуп эсептелинет. Мусулман ақыл-эсинин жана рухунун кризисин анализдөө аталган кризистер менен күрөшүү үчүн керектүү чарапарды табууну шарттайт. Мынтай чарапардын катарына ислам дүйнө таанымын монотеисттик интеграциялык аспектисин ресурстарды конструктивдүү колдонууну жакшыртууга жөндөмдүү системалуу, илимий жана бардыгын камтыган сүйүүнүн жана боору-керликтин көрүнүшү катары калыбына келтириүү жана пайдалануу да кирет. Монотеисттик жакындоо интеграцияны кабылдоо жана табиятта, жазма беттерде чагылдырылган ачылыштардагы Кудайдын Аяндарынын ортосундагы өз ара көз карандуулукту жана интеграцияны кабылдоону билдирет.

Ибн Рушд белгилеген: “Жашап жаткан субъекттер биз алардын мыктылыгы тууралуу билгенибиз аркылуу Жаратуучуну таанытат, алардын чеберчилиги жөнүндө билимибиз көбөйгөн сайын, Жаратуучу жөнүндөгү билимибиз дагы толукталат”. Абу Хамид аль-Газалинин айттымында, жылдыздар тууралуу Куран аяттарын астрономиянын жардамы менен гана түшүнүүгө болот. Ал эми дөн-соолукка байланыштуу аяттарды медицинадагы түшүнүктөрдүн негизинде ж.б.у.с. Аль-Газали менен Ибн Рушддун эпистемологиянын предметтерине тиешелүү көз караштары кайчылаш келет. Ага карабастан алар интеграциянын зарылдыгына токтолушкан: Аль-Газали мындай интеграцияны билимдин өз тутумунан издейт (интегралдуулук), а Ибн Рушд болсо – түрдүү илимдердин бири-бири үчүн өз ара келишүү зарылдыгын (комплементардуулук) белгилейт.

Ибн Таймия өзүнүн 11 томдук адистештештирилген эмгегинде адам ақылынан жарагалган философиядан тарта табигый илимдерге чейин, Кудай Аяндарынын тексттери менен салыштырып ар тараптуу караган. Окумуштуу бул эки илимдин түрүндө эч кандай карама-каршылык болбайт деп эсептеген. Тескерисинче, чындал ақылга негизделген нерсе, Кудайдын Аянын туура түшүнүшөт жана ага эч качан каршы келбейт.

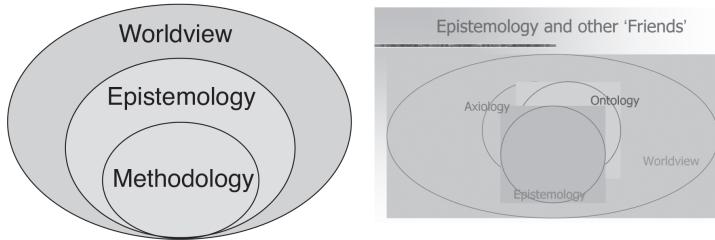
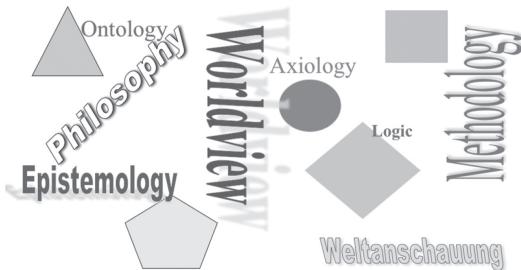
Бирок эпистемологиялык интеграция жолунда кыйынчылыктар жана тоскоолдуктар бар. Тар адистешүү тармагындағы окумуштуулар салмактуу илимий жетишкендиктерге жетишүүдө, себеби адистештирилген иш аркылуу окумуштуулардын басымдуу көпчүлүгү өзүлөрүн таанытууга умтулушат. Мындай окумуштууларга интеграция жана унификация тармагындағы иш атаандашуу жана академиялык жакшыртуу үчүн мүмкүнчүлүк катары ишке ашып келет. Бул болсо окумуштуу катары алардын келечегине коркунуч туудурууда. Ашыкча адистештириүүгө байланышкан көйгөйлөрдү чечүү аракети нерселерди үстүртөн түшүнгөн личносттордун пайда болушуна алып келүүдө. Мындай учурларда эпистемологиялык интеграциянын жыйынтыктары анча кубантарлык эмес; өнүгүү үчүн “эки

тоону эңсеген ортодо ачка өлөт” - дегендөн артык тоскоолдук жок, ким улам бир тармактын учун чойсо, эч бирине тең сұнгұп кире албайт.

Ошондой эле, эпистемологиялык интеграцияны колдоочу окумуштуулардын бирдиктүүлүгү жана өз ара бири-бирин толуктоосу жөнүндө ырастоолорун колдоо үчүн, чындығында болбогон, башкача айтканда жалган илимдер же маалыматтар ортосунда байланышты издеө коркунучу бар. Мындай чаралардын жагымсыз кесептеттери болушу ыктымал же пайдасыз жана күлкүлүү жыйынтыктарга алып келиши мүмкүн. Башка учурда изилдөө методикалык катаалдык түрүнө ээ болот. Анда ал анын женил-желпи экенин жана ирээтилиздигин жашырган адистештирилген терминологияларга толот. Мындан тышкary, негизги кооптуу нерсе – адам өзү тапкысы келген нерсе менен гана чектелет. Бул өз кезегинде окумуштуунун изилдөөсүнүн тышкы негиздүүлүгүнө маани берип, ойлонбой ката кетирип алуу коркунучун туудурат.

Жаңы идеялар жана аларды колдонуудагы негизги олуттуу тоскоолдуктардын бири – бул маселени көтерүп чыккандарды туура эмес түшүнүү, же идеялардын өзүн туура эмес колдонуу же бурмалоо. Идеяны кабыл алуу жана колдонуу үчүн, аны чындан туура кабыл алуу жана алдыга жылдыруу ниети гана жетиштүү. Аны туура түшүнүү жана таануу шарт. Илимдердин бирдиктүүлүгүнө жана бири-бирин толуктоолоруна, алардын конкреттүү метафизикалык багыттар менен болгон байланышына тийиштүү түшүнүктөр көпчүлүк учурда белгилүү деңгээлдеги адашуулар же кош маанилүүлүк менен коштолот. Жыйынтыгында, практикалык салмактуу жыйынтыктарга жетүү мүмкүн эместей туюлат. Бул баптын максаты эпистемологиялык интеграциянын маанилүүлүгүн монотеисттик (таухид) ислам көз карашы менен кароонун баалуулугун баса белгилөө, ошондой эле анын ойлорго, изилдөөлөргө жана жүрүм-турумдарга исламий кадам жасоодогу ордун көрсөтүү болуп саналды. Кийинки бап дал ушул кадам таштоого, же методологияяга арналат.

Jungle of shapes, colors and directions

Circle diagram [1]

ЭКИНЧИ БАП

Метод жана методология: түшүнүк табияты жана аларды изилдөөнүн маанилүүлүгү

Экинчи бап төмөнкү үч бөлүктүү камтыйт:

1. *Метод жана методология: түшүнүк жана термин.*
2. *Системалуу ой жүгүртүүнүн жана ислам методологиясын үйрөнүүнүн маанилүүлүгү.*
3. *Методологияга тиешеси бар негизги түшүнүктөр.*

Системалуу ой жүгүртүү менен методологияны изилдөөгө жана талкуулоого ар дайым талап бар. Туура жана натыйжалуу саналган методологиялык аспекттерди бекитүү жана калпыстыктарды ондоо максатка ылайык. Бул контекстте экинчи бап “методдун” (минхадж/манхадж) Курандагы маанисин жана анын Курандагы башка ылайыктуу терминдер менен болгон байланышын чечмелөөгө умтулат. Ошондуктан башында “минхадж” менен “манхадж” (жол, ыкма) ортосундагы айырмасы максатка жетүү же көздөгөн орунга келүү ыкмасы маанисинде, ошондой эле “манхаджийя” (методология) тапшырманы чечүү ыкмасы катары түшүндүрүлөт. Экинчиден, ислам методологиясын жана системалуу ой жүгүртүүнү изилдөөнүн маанилүүлүгүн айрым абройлуу окумуштууларга таянуу менен талкуулоо. Үчүнчүдөн, методологияга тиешеси бар негизги түшүнүктөрдү карап чыгуу. Аталган дискуссияда дүйнө тааным негизги түшүнүк саналат. Мындан ары дүйнө тааным түшүнүктөрүнүн маанилери жана эпистемологиялык система “манхаджийя” көз карашында берилет.

Метод жана методология ортосунда айырмачылыкты жүргүзүү үчүн, нахдж, манхадж жана минхадж терминдери белгиленген орунга жөнөл жеткирүүчү түз жана так жолго тийиштүү синонимдер катары карапат. Бул сөздөр тоскоолдуктардан бошогон жана түз сзыктуу жолдон ылдам жана оной жылдыруу сезимин берет. Ошондой эле жасоого тийиш болгон ачын-айкын ыкма катары саналат. «н-х-дж» унгусунан алынган бул үч сөз төң “айкын болуу” же “так жолго” же “14-жолго туруу” маанисин туондурат.

Минхадж – бул шариятка ылайык келген жашоо образы. Аны колдонуу адамдардын рухун тазалоого жардам берет. Минхадж/манхадж, тактап айтканда “жол” же “сапар” термининин негизги мааниси Куранда көп эскерилет. Тактап айтканда, туура же жаза басуу тууралуу айтылган жерлерде айтылат. Ыйман келтириүүчүлөр Кудайдан аларды туура жолдо баштоосун (ас-сырат-альмустаким), Кудай өз мээрим жана ырайымын бер-

гендердин жолуна баштоосун суралышат. Алар Кудайдын каарын келтирген жана өз жолун жокоткондор эмес, а туура жолду тапкандар жана ага өзүн арнагандар.

“Минхадж, тарик, сырроот, сүннөт, хидая” (жетекчилик) жана “нур” (жарык) терминдери жалпы маанилердин катарын бөлүшөт, анткени алар көздөгөн тарапка жана максатка жеткирүүчү таза, түз жолго адамдык умтулууга тиешеси бар. Эгер адамдын бул жердеги жашоосунун максаты кенен мааниде Кудайга сыйынуу, Кудайдын жердеги орун басары болуу жана адамдык өнүгүүгө жетишүү болсо, анда “минхадж” ал максатка жетүүнүн куралы же болбосо ага алып баруучу жол болуп саналат. Кудай өзүнө адамдарды туура жолго багыттоо жоопкерчилигин алган. Ошондуктан Ал бизге адашууга алып баруучу жана акыйкатка жеткирүүчү жол бар экенин эскертүү менен аны түз кылды.

“Манхадж, сабиль жсана сырроот” терминдеринин бардыгы адамдар билим же пайда табуу үчүн, конкреттүү максатка жетүүгө баштаган жолго же багытка бурууга тиешелүү. Мындан тышкary, аталган терминдер адамдардын кийинки жашоого жетүүсү үчүн, бул жашоодо колдонуусу тийиш болгон жолду белгилейт. Башкача айтканда, аларда түбөлүк толук жашоого баштаган сапардын идеясы катылган, минхадж термини Курандада көп колдонулган. Минхадждын дагы бир мааниси – бул коюлган максатка жетүү жолу, максид. Ал максаттуу багытталган умтулуу аркылуу көздөгөн орунга же максатка жетүү үчүн туура жолдо багытталган кыймылды билдирет.

Башка тарабынан алганда, манхаджийя терминин “методология” катары которууга болот. Ал билим тармагындагы изилдөө процедураларын жана принциптерин анализдөөчү метод, же логика бөлүмү жөнүндө илим катары аныкталат. “Методология” термини философиялык мектептин теоретикалык негиздерин, тактап айтканда, анын фундаменталдык божомолдорун, принциптерин жана концепцияларын туондуруу үчүн да колдонулат.

Методология бардык билимдер тармагын, т.а. Аянга, ақыл-эске, табиятка, коомчулукка же кандайдыр бир башка темаларга тиешеси болгонун да, болбогонун да алардын категориялары менен жалпы камтыйт. Анын биздин аталган тармактардагы ой-жүгүртүлөрүбүзгө, ачылыш жасоо үчүн жүргүзүлгөн изилдөөлөргө, билимди текшерүү жана колдонууга, ошондой эле колдонмонун негизинде мындай билимдер менен камсыздалган күнүмдүк жашоодо жана илимий практикаларда колдонулгандарга тиешеси болушу мүмкүн. Бирок “минхадж/манхадж”, “нахдж” жана “манхаджийя” терминдери илимий-изилдөөлөр жана ылайыктуу процедуralар менен тыгыз байланышта.

Ислам методологиясы исламий ой жүгүртүү процесси жана бул процесстин жыйынтыгында келип чыккан идеялар мүнөзү менен байланышкан. Ошондуктан, ал жалпы максаттарга жана Ислам багыттарына дал келет. Ошентип, методология маселеси интеллектуалдык ченем жагынан ислам мусулман коомчулугунда өздөштүрүп-өнүктүрүүгө жана жайылтууга умтулган ажырагыс жашоо образы болуп калды. Ислам ойлорунун максаты – ақырет жашоосунда бактылуу болуу үчүн, бул жерде ислам жашоо образын калыптандыруу.

Ислам методологиясы менен системалуу ой жүгүртүүнү үйрөнүү жана түшүнүү башка методологиялардын коомчулукка тийгизген таасирин түшүнүү үчүн маанилүү ролду ойнойт. Бизге башка методологиялар менен да таанышып, аларды кантип колдонуу, кабылдоо, каршы турруу керектигин же ага тиешебиз бар-жогун аныкташыбыз зарыл. Албетте, мусулман коомчулугу умтулуп жаткан ислам маданиятынын жана цивилизациясынын фундаменталдык негизи катары мындай методологияны түзүү жана колдонуу үчүн күчтөрдү бириктириүү зарылдыгын кабылдоо керек.

Мусулман адистери тарабынан түрдүү эпистемологиялык тармактарда системалык практиканы сейрек гана кезиктириүүгө болот. Ошентип, интеллектуалдык реформа боюнча заманбап ислам кыймылдарынын негизин түзүүчү методологиялык

билдириүүнүн бар экенин ыраствоо үчүн, айрым окумуштуулардын салымдарын белгилейбиз. Буга Исмаил аль-Фаруки, Абдул-Хамид Абу Сулейман, Таха Джабир аль-Алвани, Таха Абд аль-Рахман жана Ахмад аль-Райсунини кошсо болот.

Аль-Фаруки мусулман коомчулугу бүткүл дүйнөгө үлгү болуу жоопкерчилигин өзүнө алуу жөндөмдүүлүгүн жоготуу коркунучу менен жабыркап жатканы тууралуу ынанымга таянуунун негизинде, методологиянын негизги ролун билимдерди исламдаштырууга койгон. Анын пикиринде, аталган кризис билим берүү системасынан келип чыгат: светтик мамлекеттик билим берүү системасы исламий кадам таштоодон алыс жана салттык исламий билим берүү моделин батыштык светтик системага салыштырмалуу экинчи орунга кооп жатат. Бул кризистен чыгуу жолун аль-Фаруки эки билим берүү системасын бириктириүүдөн көрөт. Бул студенттерге ислам дүйнө таанымын үйрөтөт жана аларды ислам цивилизациясы, ага мүнөздүү белгилер менен тааныштырат деп эсептейт.

Мындай система жакшы иштелип чыккан окуу программасынын алкагында ислам көз карашы менен бардык заманбап билимдер тармагын кайрадан түзүп чыгууга багытталат. Бул мусулман коомчулугунун мүчөлөрүнө заманбап ислам билимдери системасын түзүп чыгууну шарттайт. Ал ачылыш менен аң-сезимди, ой менен кыймылды бириктирип, жердеги бейкүтчүлүкка, өсүп-өнүгүүгө жана акыреттик бактылуулукка алып келет. Өз алдынча алар мусулман коомчулугун кайрадан жаратууга бирдей алсыз. Ошондуктан, аль-Фаруки билим берүү тармагындагы калпыстыктарды жоюу, салттуу ислам методологиясынын натыйжасыздыгын мусулман коомчулугунун жашоосунан толук четтетүү үчүн керектүү чекит катарында билимдерди исламдаштырууга чакырган.

Абу Сулейман болсо башка элдердин жана маданияттардын методологиясынан айырмалоочу ислам методикасы бар экенин белгилейт. Ал Аянда камтылган алдын-ала жазылгандар менен диний максатка жетүүдө адамдар кабылыш жаткан маселелер-

дин ортосундагы өз ара байланышты түшүнүү үчүн багытталған адамдык қүч-аракетті өзүнө камтыйт. Аталган методология улам жаралуучу маселелер менен абалдарга жооп берүү үчүн, дайыма эволюция жана өнүгүү процессинде болот. Абу Сулеймандын оюю боюнча, эволюциянын негизги процесси жогорку максаттарга жана диний ниеттерге негизделген ислам тексттерин түшүнүүдө, изилденип жаткан темага тийиштүү баардык тексттерди жана алардын өз ара байланышын үйрөнүүдө, ошондой эле болуп жаткан чындыктын контекстинде аларды туура колдонуу ыкмасын табуу максатында тексттердин түшүрүлүшүнүн мезгилдик жана географиялык маселелерин чечмелөөдө жатат.

Аль-Алвани Курандын “логикасына” жана “Курандын мейкиндик методологиясына” көбүрөөк көңүл буруу керектигин айтат. Бул методология Курандын методологиялык аныктоочуларын топтоо менен айырмаланат. Андан ал төмөнкү үчөөнү бөлүп көрсөткөн:

- 1) Таухид – Куран дүйнө таанымынын негизги элементи катарында;
- 2) “еки окууну” бириктириүү, башкacha айтканда Ааламда жаратылган жана биздин Куран окуубуз.
- 3) Куран жана космостук чындыктын бирдиктүүлүк түзүмү. Андан соң аль-Алани бул үч методологиялык түшүндүрмөнү эпистемологиялык интеграциянын методологиясын иштеп чыгуу менен салыштырат.

Абду ар-Рахман белгилегендей, окумуштуулар ар түрдүү илим тармагындагы мурдагы мусулман окумуштуулары жана ойчулдары тарабынан ар тараптуу билим методдорун жана мамилелерин алуу болуп саналган маанилүү теоретикалык жана практикалык принциптердин топтомуна таянуу менен, ошондой эле заманбап ыкма жана мамилелерди жакшы билүү менен өздөрүнүн методологиясын иштеп чыгууга милдеттүү. Бул жолду тандаган окумуштуулар теориялардын өз ара байланышын жана окшоштуктарын алдыга жылдырышат, өнүк-

түрүшөт. Алар инновациялык интерпретацияларды сунуштасшат жана оригиналдуу ыкмаларды, мамилелерди жана теорияларды түзүшөт.

Аль-Райсуни белгилегендей, мусулман ойчулдары Ислам укуктарынын жогорку ниеттерин эске алуулары шарт. Ошондой эле, максатка негизделген метод; аль-Максид (ниет жана максат) анын белгилегенине ылайык, ой жүгүртүүгө жана байкоо жүргүзүүгө, анализдөөгө жана баалоого, нерселерди салыштырууга жана жыйынтык чыгарууга өзгөчө кадам болуп саналат. Андан кийин ал инновациялык интерпретация жана укуктук негиздүүлүк практикасында колдонулуучу эреже жана принциптерге негизделген методологиялык мамилелерге таянышы керек. Учурда ал эреже-принциптер ийкемдүүлүктүн жана аныктыктын жоктугу менен мүнөздөлүүдө. Бул болсо башаламандык жана алсыздык менен күрөшүүгө жол ачат.

Методология үчүн мааниси чоң негизги түшүнүктөрдү, тактап айтканда дүйнө таанымды жана дүйнө тааным эпистемологиялык система түшүнүктөрүнүн маанисин ачыктоо, талкуулоо зарыл. Дүйнө тааным биз жашап жаткан дүйнөнү кандай кабылдап жатканыбызга, биздин бул жашоодогу ордубузга жана табигый-социалдык илимдерди кандай түшүнүп жатканыбызга бир топ таасир берет. Адамдар өзүн жана курчап турган чөйрөнүн жалпы картинасын өздөрүнүн психологиялык жана социалдык, табигый көз караштарынын жана үстөмдүк кылган ой жүгүртүүлөрүнүн бурчунда, белгилүү чекте алардын лингвистикалык компоненттери жана абройлуу механизмдери аркылуу көрүшөт. Дал ошол жалпы картина – дүйнө тааным болуп саналат. Аны дүйнөнү кабыл алуу, жалпы идея, космостук концептуализация, жалпы философия, бардыгын камтып түшүндүрүүчү парадигма же идеология деп да аташат.

Бирок адам өздүк дүйнө таанымын сөзсүз өзү түзөт деп белгилөө туура эместигин айта кетүү керек. Жакшырагы ал адамдын аң-сезиминде ири же кичине көлөмдө кокустан жаралат. Ошентип, дүйнө таанымды адам табиятынын тубаса бөлүгү

каторы саноого болот жана анын интеллектуалдык чөйрөгө белгиленген таасирине берилгендигин жана социалдык каадаларга жана салттарына оқшошуусун эске алуу шарт.

Ислам көз карашында, дүйнө тааным – бул табигый, социалдык жана психологиялык сфераларды ақыл-эс менен кабылдоо болуп саналат. Ал адамдын көңүлүн бура турган жана аны түшүнүктүүлүк жана кыраакылыкка жетүү максатында ой жүгүртүүгө, ақыл калчоого ойгото турчу тынч жана динамикалуу сүрөттөрдүн жыйындысына оқшош. Дүйнө тааным – бул дүйнөгө болгон мамиле, ақыл-эстин абалы, адамдан чөйрө жана дүйнө менен жакшы ымала, сый-урмат, таң калуу жана умтуллуу мамилеси. Мындан тышкary, дүйнө тааным – бул дүйнөнү өзгөртүү планы. Тактап айтканда адамдарды дүйнөнү гармонияда, тең салмактуулукта кылууга үмүттөндүргөн, ошондой эле өзүнүн жана башкалардын жашоосун жакшыртуу, жердеги жашообуз бул ақырет өмүрүнө даярдык экенин түшүнүү, моюндоо максаттарынын жыйындысы.

Эпистемологиялык көз караштан алганда, дүйнө тааным адамдардын жүрүм-турумуна тиешелүү башка факторлорго салыштырмалуу маанилүү. Себеби, бул билим алуу үчүн адамдык ақыл-эсти кыймылга келтире турган жалгыз система. Дүйнө тааным бардык эпистемологиялык теориянын негизин түзөт. Таанып билүү теориясынын же эпистемологиянын теориясын түзгөн элементтер кээде “эпистемологиялык система” деп аталаат. Эпистемологиялык система адамдык билимдин тарыхына жана эволюциясына, ал билимдин булактарына жана куралдарына, билим ықмаларына жана классификацияларына, анын кызматтарына тиешелүү маселелерди карайт.

Дүйнө тааным, же көрүүнүн кенен диапазону билим булактары жана куралдары менен аныкталат. Ошол эле учурда булактарды жана куралдарды (дүйнө таанымдын алкагындағы субсфера болуп саналган эпистемологиялык система) алынган билимди колдонуу ықмалары аныктайт. Ошентип, методология эпистемологиялык системанын же таанып-билим теориясынын алка-

гында субсфера катары каралат. Бул кайрылыш жана өз ара байланышты эске алуу менен көптөгөн окумуштуулар жана жазуучулар “дүйнө тааным”, “эпистемологиялык система” жана “методология” терминдерин синоним катары колдонуп жүрүштөт.

Бирок биз сунуштаган кадамдын мааниси Курандын көз карашы менен жетекчиликке алуу түшүнүгүн аныктоодо жатат. Куран көрүүсүнө ылайык, —манхадж/минхадж — ыкмаларынын түшүнүктөрү Курандагы башка көптөгөн түшүнүктөрдөй эле жалпы, ар тараптуу мүнөздөлөт. Ислам методологиясын иштеп чыгуу зарылдыгын белгилүү деңгээлде түшүнүктүү болгонуна карабастан, анын принциптерин жана өзгөчөлүк мүнөздөрүн түшүнүү азырынча төмөн абалда калууда. “Эпистемологиялык интеграциянын методологиясы” мындан да начар деңгээлде турат.

ҮЧҮНЧҮ БАП

Методологиялык ақыл-эс жана методологиялык калпыстыктар

Үчүнчү бап эки негизги бөлүмдөн турат:

1. *Методологиялык ақыл-эс.*
2. *Ислам коомчулугунун жашоосундагы методологиялык келишпестиктердин белгилери.*

Үчүнчү бап “методологиялык ақыл-эс” жана анын башка аң-сезимдер менен болгон байланышын чечмелейт. Андан соң метод жана методология катары түшүнүүнүн маанилүүлүгүн, ошондой эле ал түшүнүүнүн ислам ойлорунун заманбап теоретиктери арасындагы таасириң көрсөтүүгө аракеттенебиз. Жыйынтыгында, бул мусулман коомчулугуна таасириң берип

жаткан, кенен жайылган методологиялык кемчиликтерди жана талаштарды аныктоого алып келет.

Жоготуп алган ар-намысты жана күч-кубатты кайра ордуна келтириүү үчүн, адамдык цивилизациянын лидерлигине кызмат кылуу жана өзүнүн глобалдуу милдеттерди аткаруу деңгээлине көтөрүлүү үчүн, мусулман коомчулугуна методологиялык ақыл-эсти өрчүтүү зарыл. Ақыл-эс – бул адамдардын өзүн-өзү жана өзүн курчап турган чөйрөнү таануусун сүрөттөө үчүн колдонулган термин. Ал өзүнө нерсelerди, түшүнүктөрдү сактоону жана эске тутууну бириктируүгө багытталган кыймылдарды камтыйт. Куранда айтылган “**Күйма кулак**” – бул материалдык дүйнөдө толкундарды кармаган физикалык кулак эмес. Бул уккан нерсесинин маанисин түшүнгөн жана ал түшүнүгүн жакшы жакка колдонуучу кулак. Методологиялык ақыл-эс – бул табиятты ар таралтуу, майда-чүйдөсүнө чейин, анын татаалдыктарын жана талаптарын түшүнүү зарылдыгын моюнга алуу. Бул системалуу, мыйзамдуу, басмырлоо жана мажбулоодон тыш максаттуу пландоонун негизинде, чукул чечимдерди кабыл алуу зарылдыгы пайда болгон чындык менен кантип иштөө көректигин түшүнүү. Методологиялык ақыл-эс учурдагы чындык бардыгын камтыган дүйнө таанымга кайрылууга жана ишенимдүү методологиянын жардамында жүрүүчү реформага муктаж болуп жатканын түшүнүү болуп саналат.

Качан биз чындыкты өзүбүз кабылдагандай чагылдырууга аракеттенгенде, биз айткан нерсе чындык болуп саналат. Тактап айтканда, образ, же методология, биздин ой жүгүртүүбүздүн канчалык дал келгенине жараша биз чындыкка көп же аз деңгээлде жакындайбыз. Чындыкты мындай чагылдыруу үч элементтин ортосундагы өз-ара кыймылдан түзмө-түз көз каранды. Алардын бири – биздин ақылыбыздагы калыптанган көз караш. Көбүнчө билүү тубаса же белгилүү бир убакыт аралыгында социалдык түзүмдөрдө же шарттарда үйрөнүлгөн принциптердин жана баалуулуктардын жыйындысы. Экинчи элемент – билүү ақыл-эс колдонгон когнитивдик жана эмоционалдык процесстер, ошондой эле ақылдын чыгармачылык, сезип-туюу

жана эрк жөндөмдүүлүктөрү методдорунун биримдиги. Үчүнчү элемент болуп жаткан чындыктын сандык жана сапаттык мүнөздөрү жана башка аны курчап турган чындыктар менен болгон байланышын камтыган объективдүү фактылардан турат.

Учурда ислам аң-сезими кризисти башынан кечириүүдө, мындан улам анын түшүнүгү да өсүп жатат. Аталган кризистин эң негизги себеби, эки акыркы кадамдардын, тактап айтканда мусулман коомчулугунда мамлекеттик ишмерби же жеке лидер болобу жетекчилик кызматын ээлеген адамдардын тарапташ болуп жаткандыгы. Акыл-эске байланыштуу алдамчылыктын же көз боемочулуктун олуттуу формасы. Бул болсо метод жана мамилөгө тийиштүү. Ошол эле учурда, жыйырманчы кылымдын орто ченинен тарта ислам дүйнөсүнүн бөлүктөрүндө метод жана методологиялык ой жүгүрттүүнү түшүнүү өсүүдө. Айрыкча “метод” ар түрдүү билим тармагындагы окумуштуулардын жана адистердин, ислам чакырыктары менен алектенген чөйрөлөрдүн негизги алектенген иши болуп баратат.

Ой, илим, саясий жана диний кыймылдар тармактарында методду жана анын зарылдыгын түшүнгөн теоретиктердин катары түптөлүүдө. Ибн Хальдундун (1406-ж) заманынан бери тарыхый изилдөөлөр тармагындагы методология маселелиери ата-бабаларынан калган тексттерди айныгыс факт катары көрүп, ага таянган көп окумуштууларга түшүнүксүз болуп келген. Жыйынтыгында, алар методологиялык ката кетириши. Ошондуктан, ислам ойлорунун бүгүнкү күндөгү милдет-тапшырмаларынын бири методология темасы боюнча ар дайым пикир алмашууну уюштуруу болуп саналат. Таха Абд аль-Рахман ислам дүйнөсүндөгү заманбап диний дыкаттуулуктун зарылдыгын “интеллектуалдык колдоо” менен байланышта белгилейт. Абдул-Хамид Абу Сулейман мусулман коомчулугундагы реформа үй-бүлөлүк тарбиянын жана билим берүү институттарынын ортомчулугу менен гана чечилерин, “методологияны, башкача айтканда илимий методду, уюштурулган, үзгүлтүксүз илимий-изилдөөлөрдү, чектен чыккан, системадан

тышкаркы ой жүгүртүүлөрдү” түзүүдө биз кабылып жаткан билим берүү баш катырмаларын чечүү менен гана жүргүзүүгө болот. Таха аль-Алванинин ою боюнча, аталган абал бардыгын камтыган, Аяндарды жана жаратылган нерселерди, тактап айтканда Куранды жана жаралган дүйнөнү эки тараپтуу бирдей окый алган методологиялык түшүнүүнү иштеп чыгуу талабын коюуда.

Сайф ад-Дин Абд аль-Фаттах мыкты методологиялык ақыл-эсти түзүү үчүн, керектүү төрт элементти санап өткөн.

- 1) булактардан ислам методологиялык теорияларын билүү;
- 2) батыштын методологиялык денгээлинин жеткиликтүүлүгү жана ага жетүү мүмкүнчүлүгүн билүү;
- 3) методологияны колдонуу жана ислам теоретикалык ойлорунун булактарын чечмелөө жөндөмдүүлүгүн билүү;
- 4) методологияны колдонуудагы кыйынчылыктарды жана аларды жөнеп чыгуу ыкмаларына ээ болууну түшүнүү.

Мусулман коомчулугунун жашоосунда кенен жайылган методологиялык жетишпестиктердин жана калпыстыктардын катары пайда болду. Биринчи кезекте, мусулман коомчулугунун маданий өксүүсүнө ар түрдүү факторлор себеп. Бирок эки аспектидеги калпыстык, тактап айтканда интеллектуалдык жана идеологиялык аспектиде дүйнө таанымдын ачык-айкындуулугу жоголгондо ал кабыл алуулардын жыйынтыгы катары, психологиялык-эмоционалдык аспектиде тен салмактуулуктун жоктугу начар эрк жана демилге катары берилет. Ошондой эле мусулмандардын сезимдерди түшүнүү маселесине тийиштүү ой жүгүртүү образында да дал келбөөчүлүк бар. Тактап айтканда идеянын конкреттүү чындыкка айлануусу же моралдык ишенимдердин реалдуу жашоо практикасына өтүүсү сыйктуу методологиялык дал келбөөчүлүктөрдө чагылдырылат.

Метологиялык тен салмаксыздыктын спецификалык көрсөткүчү болуп дүйнө таанымдын ылайык келбеши, чындыкка айдан ачык карама-каршы келген учурлар, чындыкты таанып-билиүү же таасирлердин себептерин байланыштыра ал-

баган учурларда чындыкты кабыл алуу жана өз ара иштешүү жөндөмдүүлүгү саналат. Дени сак методологиялык тең салмактуулук көрүнгөн жана көрүнбөгөн дүйнөлөрдүн ортосундагы ар тараптуу байланышы, тигил же бул кубулуштун пайдалуу же зыяндуу аспекттери, кенен диапозондо жана конкреттүү жайда абалды азыр жана кийин түшүнүүсү катары, ошондой эле кыймыл-аракеттердин жана окуялардын чукул же бөлөк натыйжалары катары мүнөздөлөт. Методологиялык тең салмаксыздык бул контекстте конкреттүү маселени же кубулушту бир аспект менен чектеп, жеткиликтүү фактылардын чектелген санын кароо менен башкаларды жокко чыгаруу аракетинде көрсөтүлөт. Методологиялык дал келбестиктин бул түрү тар, чектелген чөйрөлөрдө чындыкты издегендей форманы элестетет. Мисалы, окумуштуу бизге жеткен тарыхты гана эске алып, андан кийинкисин жокко чыгаргандай элес калтырат.

Жазма тарыхты иликтоөгө бул жарым-жартылай же чачыранды мамиле Куран жана Сүннөттө көрсөтүлгөн негизги булактарды камтыбастан, өзүн нерселердин укуктук аспектиси менен чектейт. Ал аалам, материя, адамдык өнүгүү жана цивилизация тууралуу маселелердин колдонуу чөйрөсүн ойлонбостон, маселелердин жана анын натыйжаларынын тексттик аспектисине көнүл буруу менен чектелгендей чагылдырылышы ыктымал.

Мисалы, кимдир бирөө өзүн ой же укук мектеби менен гана чектеп, анын нерселер тууралуу оюн толуктап, байыта турган, дин жана анын ниет-максаттары тууралуу түшүнүгүн кеңейтүүчү көз караштарды капарга албагандай.

Дал келбестиктин башка таасирлери нерселерди белгилүү тарых доорунун алкагында гана баалоо менен чектелет. Тең салмаксыздык маселелердин маанилүүлүгүнө жана алардын эрежелерин колдонууга тийиштүү эрежелерди баалоодо кыйынчылыктарга, ошондой эле башка этикалык принциптердин, кыймыл-аракеттердин жана ырым-жырымдардын статустарын маанилүү кызыкчылыктарды курмандыкка чалуу менен жого-

рулатат. Бул ислам маданиятынын өнүгүүсүндө көздөгөн ийгилкке жетүүдө олуттуу тоскоолдук болуп саналат.

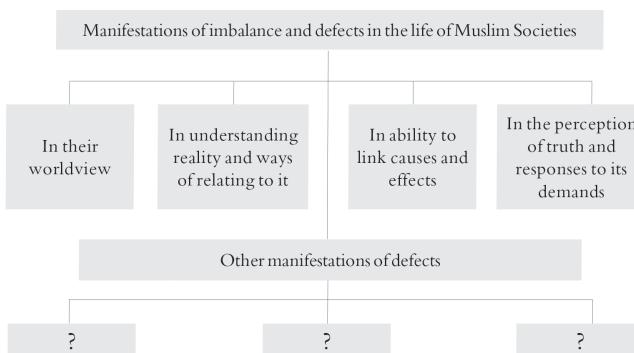
Чындыкты түшүнүү жана өз-ара аракеттешүү жөндөмдүүлүгүнүн бузулушу биздин жаратылыш카 жана адам табиятына болгон көз карашыбызга тиешеси бар. Бул жетишсиздик - ал грек философиясы жана анын өндүрүшү сыйктуу менталдык абстракция, же гностицизм жана анын жыйынтыктары сыйктуу рух абстракциясы болсо да - абстрактуу концептуализацияларга таянып, чындыкты тийиштүү деңгээлде эске алуу жөндөмсүздүгүнө алып келиши ыктымал. Аталган методологиялык дефект адам чөйрөсүнүн турмуш чындыктарын жана талаптарын жокко чыгарган акыреттик дүйнөнүн жакшы формасында болушу мүмкүн. Ошондой эле билимдүү элитанын жана анын массанын көйгөйлөрүнө аралашууну каалабаганынан же чындыкка кайдыгер мамиле жасаганынан, нерселердин абалын өзгөртүүгө болгон аракеттен көңүл калуу себебинен улам коомчулуктун кенен катмарына жайылган социалдык обочолонуу тиби да бар. Бул фактылардын үстөмдүгүнөн улам адамдарды чындык менен аракеттешүү жөндөмдүүлүгүнөн ажыратуу жыйынтыгы келип чыгат.

Мусулмандардын реалдуу жашоо шарттарына кайдыгер кароодон улам, тактап айтканда, Батыштагы жагдайларды өсүп-өнүгүүнүн жана алдыга жылуунун идеалдуу үлгүсү катары кабыл алуудан улам, айрым мусулман чөйрөлөрүндөгү методологиялык жетишсиздиктер күч алууда. Бул жетишсиздикти Батыш идеологиясынын негизинде түзүлгөн реформа программаларын иштеп чыгуу практикасында көрүүгө болот. Ал мусулмандардын жашоосунун маданий, социалдык жана диний артыкчылыктарын жана шарттарын чагылдырбагандыктан, мусулмандар үчүн туура келбейт.

Себепти анын жыйынтыгы менен байланыштыра албоо жөндөмсүздүгү Кудайга толук ишенүү деген же Ааламдагы Жалгыз Субъект болуп саналган Баардыгына Кудуреттүү Кудай деген ислам доктринасына каршы келген табигый себептүүлүгүн ка-

был алуу шылтоосунун алдында табигый себептерди четке кагууда чагылдырылышы мүмкүн. Мындай ойдун жактоочулары жердеги кубулуштарды, анын ичинде адамды жыйынтыктарга жоопкер же таптакыр жооп бербей турганын айтышат. Себеби, алардын пикири боюнча, жыйынтыктар – бул болуп өткөн себептердин жыйынтыгы эмес, ал Кудайдын каалоосу. Башкаласын болсо себептүүлүк тармагындагы жогорку таасирдүү элементтерди жокко чыгаруучу адамдар көтөрүүдө. Алар жыйынтыктар табигый себептерден улам, башкача айтканда Кудайдын кийлигишүүсүз эле пайда болот.

Чындыкты таанып-билиүү жөндөмсүздүгү жана чындыкка каршы келүү көпчүлүк учурда чындыкты четке кагуу менен байланышкан. Мисалы, чылым чегүү дүйнөдөгү бардык согуштарга караганда чон жоготууга алып келет. Чылым чегүүнүн зыяндуулугу чылым чегүүчү жана аларды курчаган адамдардын ден-соолугуна тийгизген кооптуулук менен чектелбейт. Ошондой эле алар чылым сатып алууга кеткен каржылык чыгымды түзөт. Ал кээде үй-бүлөлүк бюджеттин төрттөн бирин түзгөн учурлар бар. Жогоруда келтирилген методологиялык жетишсиздиктердин олуттуулугу конструктивдүү идеядагы адамда бул идеяларды рационалдуу образда, тактап айтканда аларды акыл абстракциясы тармагынан чыгарып, идеяларды күнүмдүк жашоо тармагына киргизүү фактысын белгилейт.

Ислам жана Батыш ойлорундагы метод концепцияларынын эволюциясы

Төртүнчү бапта төмөнкү үч болук көлтирилген:

1. Ислам ойлорундагы метод концепцияларынын эволюциясы;
2. Батыш ойлорундагы метод концепцияларынын эволюциясы;
3. Методология концепциясы менен Батыш жана ислам тарыхындагы илим тармактарынын эволюциясынын ортосундагы байланыш;

“Манхадж” методунун кыскача тарыхый түшүнүгү ислам ойлорунда дагы, Батыш ойлорунда дагы “метод” термининин маанилүү эволюциялык баскычтарында өзгөчө көнүл буруу менен көрсөтүлгөн. Анын максаты социалдык шарттар жана табият ислам методологиясында биригип жаткандыгын тексттин мааниси катары көрсөтүү болуп саналат. Андан ары Аристотелдин, Фрэнсис Бэкондун жана Рен Декарттын Батыш ойлорундагы метод концепцияларын иштеп чыгууга кошкон салымдары талкууланат. Жыйынтыгында өнүгүп жаткан адамдык тажрыйбайнын метод концепциясынын эволюциясына тийгизген таасирин белгилейт. Ошондой эле метод концепциясынын траекториясын жана Батыш менен ислам мурастарындагы методологиялык практиктерди салыштыруу менен аяктайт.

Пайгамбардын сахабаларынын учурунда “метод” Куран жана Сүннөттүн негизинде, “инжихад” процессинин ортомчулугу же ортомчулугусуз укуктук чечимдерди чыгаруудан турган. Бул методологияны түзгөн булактардын негизинде мусулмандар билим алышкан, башкача айтканда “укуктук чечимдерди” алышкан. Ошол себептүү окумуштуулар аларды мыйзам чыгаруу булактары деп да аташат. Мындан тышкary, окумуштуулар аны аналогия боюнча ой жүгүрттүүдө колдонушкан, ошондой эле өз чечимдерин баалуулуктарга, болмушка жана каралып жаткан кыймылдын ниетине негиздешкен.

Мусулмандардын биринчи мууну эсептегендей, күнүмдүк иштерди иреттөө үчүн, Куран түшүндүрмөлөрү жана Пайгамбардын (с.а.в.) тажрыйбасы жетиштүү. Пайгамбардын (с.а.в.) өлүмүнөн кийин Куран ачылыштарынын жана Пайгамбар Сүннөтүнүн маанилерин түшүнүүнү тереңдетүү максатында, мусулман аалымдары негиздүү интерпретациянын (иджтихад) мүмкүн болгон бардык формаларына кайрыла башташты: консенсуска (иджма), окшоштуктар боюнча ой жүгүртүүгө (кыяс), укуктук баш ийүүгө (истихсан), адамдык кызыкчылыктарды жана ислам укуктарынын бардыгын камтыган максаттарын карманууга. Ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүнүн аркасында, адамдар Кудай тарабынан орнотулган психологиялык, социалдык жана космостук тармактардагы бардык чындыктарды толук түшүнүү менен Кудай тарабынан орнотулган мыйзамдарды таба алат, күнүмдүк турмушту иреттөө үчүн зарыл жоболорду мыйзамдуу беките алат, чындыкты таанып билген, колдонгон коомду түзө алат жана гүлдөп өнүккөн цивилизацияны кура алат.

Табигый жана социалдык илимдер Куранда камтылган колдонмолов менен алек болсо, алар кубулуштарды жана окуяларды жакшы түшүнүүгө алып келет. Бирок илим мамилесиндеги Курандын кайрылуусу жалгыз гана мусулмандардын биринчи муунуна же мусулмандарга гана эмес, Куран бардык иштерди башкаруу үчүн зарыл колдонмо булагын көрсөтүү менен жалпы адамзатына багытталган. Бул тууралуу ой жүгүртүү мусулман аалымдарына Куран колдонмоловун баалоо мүмкүнчүлүгүн берди. Анын максаты адамдарга бул жашоодогу кызыкчылыктарын аткаруу жана ушул өмүрдө Кудайдын акыреттик ыраазычылыгына ээ болуу болуп саналат.

Ислам коомчулугунун философиялык изилдөөлөрүнө жана табигый илимдерге болгон кызыгуусунун пайда болуусу жана грек, перс жана башка тилдерден которулган илимий эмгектердин араб ислам маданиятына кириүсү менен илимий изилдөөлөр үчүн эреже орнотуучу системалаштырылган эмгектерге муктаждык жарагалды. Алгач алардын негизин окшоштуктар

боюнча ой жорумдар жана логикалык далилдер түзүп келди, соң аталган кадам кеңейтилип, кенен негизде колдонулду. Аталган мамиленин жетишиздигин белгилөө менен, окумуштуулар дарстардын негизинде ой толгоо жана чечим чыгарууну кошумчалашты. Илимди классификациялоо жөнүндө, так илимдердеги жалпы методдор жана аларды колдонуу тууралуу адистештирилген эмгектер жазылды.

Ислам ойчулдарынын арасында метод изилдөөнүн көп тармактарында тарыхый далилденген. Анын пайда болушун жалпы бардык тармактардан көрүүгө болот. Системалуу жана методологиялык ой жүгүртүү Курандан жана Сүннөттөн алынган конкреттүү эрежелер жана принциптер менен байланышкан. Мындай ой жүгүртүүнү Пайгамбардын (с.а.в.) мураскорлору жана сахабалары демонстрациялашкан, ошондой эле окумуштуу-хадис таануучулар жана укук таануучулар алардын аныктамаларын тереңдетишкен жана анын эрежелерин жана жоболорун бекитишкен. Метод түшүнүгү жана практикасы кошумча аныкталган жана окумуштуу теолог, философ, мистик жана тарыхчылардын эмгектеринде классификацияланган. Мындан тышкary, метод түшүнүгүнө кызыктар тарап – бул ислам мыйзамдарынын негизин түзгөн юриспруденция принциптери жөнүндө илим.

Батыш ойлорундагы метод концепциясынын эволюциясына токтолсок, басымдуу көрүнүш эки алгачкы негиздөлөт: 1) адамзат тарыхынын хроникасында, диний булактардан тышкary жана 2) башка элдердин тарыхын жокко чыгаруучу европа элдеринин тарыхы. Ошентип, философиянын тарыхы, илимдин жана цивилизациянын өзүнүн тарыхы Грециядан башталып, Батыш Европа жана Түндүк Америкадан аяктайт.

Бардык грек философторунун жана ойчулдарынын ичинен Аристотель (б.з.ч. 384-322-жж.) эң эле көрөгөч саналат жана ал Батыш ойлоруна, деги эле жалпы адамзат ойлоруна, айрыкча философия жана илимде методдорду иштеп чыгууну үйрөнүү жана изилдөө жаатында терен таасир берген. Аристотелдин

салымы онтология, этика, саясат, табигый илимдер жана метафизиканы кошуп тармактардын кенен катарын камтыйт. Анын бардык иштери ой толгоонун өз алдынчалуу манерасы менен мүнөздөлөт. Кийинчөрөөк ал аналогиялык ой толгоо ыкмасына негизделүүчү Аристотелдик логика болуп калды.

Рим империясы гректердин интеллектуалдык, чечендик жана философиялык бай мурасы эле. Ал Батыш жана Чыгыш Рим империясы болуп 285-жылы экиге бөлүнгөндөн кийин кыйроого учурады. Ошол эле доор мезгилиnde Левант, Ирак, Персия жана Египет сыйктуу мурда байыркы цивилизациялардын түптөлүшүнө кызмат кылган, аймактарды камтыган бекем коомчулукту түзгөн Исламдын жарапуусу менен атагы чыккан. Грек мурастарынын көпчүлүгү араб тилине котурулган, мектеп жана университеттер негизделген. Бул кабардар болуунун жаңы деңгээли кийинки диний реформаларга белгилүү чекте таасир эткен жана окумуштуулар менен изилдөөчүлөрдүн көп сандаган изилдөөлөр жана эксперименттери үчүн күчтүү стимул болуп берди.

Батыш ойлорунун метод эволюциясында Европа тарыхы бир катар маанилүү пункттардын күбесү болгон. Фрэнсис Бэкон (1561–1626-жж.) – Европа тарыхынын дебат жана абстракттүү ойлорго негизделген грек философиясы күч алып турган мезгилде жашаган англис философу. Аталган доордо көптөгөн илимий ачылыштар жана ойлоп табуулар жасалган. Бэкон Аристотелдин логикасы жаңы доордогу бул милдет, тапшырмалар үчүн таптакыр туура келбей турган учурда илимдин алдыга жылуусунун зарылдыгын белгилеген. Ф.Бэкондун системасында изилдөөчү илим жаатындагы базалык маалыматтардан тартып акырындык менен мүмкүн болгон жаңы деңгээлдерге өткөн.

Бэкондун системасында илимий логикалык процесс дарстардан жана илимий эксперименттерден башталат жана анын ортомчулугунда фактылар табылат. Соң Аристотелдик логиканын жардамы менен бул фактыларга универсалдуу принциптерге

чейин байкоо жүргүзүлөт. Андан соң фактылар түшүндүрүү методдору жана техникаларын колдонуу менен турукташтырылат жана башка адамдарга өткөрүлүп берилет. Бэкондун логикасы эки бөлүккө бөлүнөт: биринчиси адамдардын ақыл-эсин “кулпулаган”, аларга чындыкты таанууга мүмкүндүк бербеген “иллюзияларды” жок кылат; экинчи бөлүгү – фактыларды болгонундай кабыл алууга жөндөмдүү, дарстарга жана илимий эксперименттерге негизделген жаңы система.

Рене Декарт (1596–1650-жж.) – Аристотелдик силлогизмдин негизинде түзүлгөн логика системасы Европадагы диний белгилерге үстөмдүк кылыш турган чакта европа өлкөлөрүнүн бир катарында билим алган француз философи. Декарттын пикири боюнча, Аристотелдик метод жаңы билимдерди жарата алган жок, андыктан пайдасыз жана жараксыз болгон. Декарттын методу төрт принципте негизделген. Биринчи – эгер адам аны толук билбесе, эч качан бир нерсени чындык катары кабылдаа боо жана алдын-ала же шашылыш ой жорумдардан оолак боллуу. Экинчи принцип ар бир кыйынчылыктын жыйынтыгын женилдетүү максатында, аны мүмкүн болушунча бөлүктөрө гө бөлүштүрүү. Үчүнчү принцип өтө татаал нерселерди таанып-билиүүгө аз-аздан жана бара-бара көтөрүлүү үчүн билүү женил жана жөнөкөй болгон предметтерден баштап, өз ойлорун иреттүү жеткириүүдө жатат. Төртүнчү принцип кайра кайрылуу жана ишенүү үчүн, көнүлдөн тышкary калган эч кандай кыйынчылык аспектиси жоктугун билдирет.

Илимий рационализм он жетинчи кылымда пайда болуп, он сегизинчи кылымда негизги ролду ээледи. Бул мамиле метафизика жана динди алмаштырды. Илимий рационализм илимдин чексиз мүмкүнчүлүктөрүн жана илимий методду мактап-жактаган светтик позитивдик философияны, ошондой эле адамдардын табиятты толук көзөмөлдөө жөндөмдүүлүгүн түздү. Натыйжада, он сегизинчи жана он тогузунчы кылымдарда ой жүгүртүүнүн пессимисттик тенденциялары пайда болду. Анын жолдоочулары илимий процесс ақылды көтөрүү жана интуи-

ция, сезимдер жана эмоцияларды бурмалоо менен алардын гумандуулугунун белгилүү бир аспектителеринен ажыратуучу буржуазиялык идеологияны түздү. Пессимизмдин духу илим түрүндөгү ыкма жана кадамдарга айланды. “Жаңы илимди” модернизм менен байланышкан илимдеги альтернатива катары көрсөттү. Бул “жаңы илим” “постмодернизм” катары белгилүү болуп калган түрдүү агымдарда, ой мектептеринде жана ыкмаларында өзүн чагылдыра алды.

Метод концепциясынын өнүгүү жолу менен ислам жана Батыш мурастарындагы методологиялык практиканы салыштырууда айрым окумуштуулар Батыш ойлорунун тарыхындагы методологиянын концепциясы эң алгач табигый дисциплиналар менен байланышкан, анда ислам ойлорунун тарыхында ал негизинен Кудай Аяндарына тиешеси бар илимдер менен байланышкан. Бирок бул айырмачылыкты сүрөттөө акыйкат жана туура болгон эмес.

Адамдык илим бул адамды башка жандыктардан айырмалап туруучу Кудайдын берген жөндөмү. Качан Кудай “Адамга бардык аталыштарга үйрөткөндө” (Куран 2:31), Ал ага Өзүнүн эки булагынан (Кудай Аяны жана жаратылган Аалам) эки куралдын жардамы менен (акыл-эс жана кабыл алуу сезими) илим алуу мүмкүнчүлүгүн берди. Кээ бир авторлор изилдөөнүн методунун эволюциясын туруктуу өсүүчүү прогресс катары сүрөттөштөт. Бирок алардын өсүшүнүн ар бир баскычында адамдар илим алуунун көптөгөн ыкма жана каражаттарын колдонушканы чындык.

Дүйнө элдери аларда болгон илимди анын өнүгүүсүнө жараша үлүштүү колдонушат. Бул абал Европанын “Караңы Орто кылымдар” убагында (болжолдуу 500-1000-жж.), Рим империясы кулагандан кийин (Анын Батыш жана Чыгыш чөлкөмү дагы) болгон. Европа элдери медицина, математика, философия, геометрия, адабият жана поэзия жаатындагы бай грек мұрасынын баалуулуктарын көрүшкөн жок. Тескериисинче, маданий өсүү абалындагы мусулмандар ошол учурда европалыктар,

индиялыктар жана башкалар ээ болгон билимдердин баалуулугун көрүшүп, натыйжада аталган билимдерди өздөштүрүүгө тезинен киришишти. Алар илимий эмгектерди дыкат анализдешти, тексттерди редактирлешти, маалымат алышты жана айрымдарынан баш тартышты, өнүктүрүштү жана модернизациялашты. Экинчи жагынан, мусулмандар артта калган учурда, алар ата-бабаларынан калган мурастарды колдоно алышкан эмес жана мурдагы доордун окумуштууларынын жетишкендиктерин баалай алышкан эмес. Европалыктар дагы авторлору мусулмандардан болгон түрдүү илимий дисциплиналардагы новатордук иштөлмелерди табышкан, ошентсе да өздөрүнүн артта калган алсыздыгынан улам бул жетишкендиктерди колдоно алышкан эмес.

Негизинен, илим концепциясы ислам көз карашында жашоонун бардык тармактарын кабыл алууга – материалдык, социалдык, психологиялык жана руханий - адамдык жөндөмдүүлүктөрдүн эволюциясына тиешеси бар. Эң алгачкы баскычтардагы адамдык эволюциянын тарых барактарын байланыштырган Кудай Аяны бул көз караштын беделдүү багыты.

Методология концепциясын түрдүү илимдердин эволюциясы менен байланыштыруунун максаты адамдык умтулуу тармагында мыйзам ченемдүү болгон бир жаатты бөлүп көрсөтүү кыйын экенин көрсөттү. Методология заманбап цивилизациянын контекстинде кокустан жаралып калган жок; ал белгилүү бир коомчулукка же аныктуу бир доорго да таандык эмес. Ар бир коом жана ар бир улут өз тарыхынан илим жана цивилизациянын өнүгүүсүнө салым кошкон методдорду табууга жана аталган салым үчүн сыймыктанууга укуктуу. Ошол эле учурда башка коом жана элдердин маанилүү салымдарын да унутта калтырбашы керек.

БЕШИНЧИ БАП

Методологиялык ислам мектептери

Бешинчи бап эки бөлүктөн турат:

1. Бириктируу кадамдын методикасы бир түргө келтируүү методикасы менен салыштырууда.

2. Методологиялык мектептердин мисалдары:

- а) рационалдык-схоластикалык философия мектеби;
- б) эксперименталдык-мистикалык суфийдик мектеп;
- в) илиний-эмпирикалык мектеп;
- г) исламдык укуктук мектеп;

Баарлашуунун базалык аргументи ислам методологиясы түрдүү тармактардын кызыкчылыктары жана кадамдарынын катарынан орун алат, өзүнүн ар түрдүүлүгүнө карабастан, алардын ой жүгүртүү, изилдөө жана жүрүм-турум жөндөмүүлүгүн аныктоочу жалпы идеяларга таянат. Бул чыккан идеяларга өз максаттарына жана милдет-талаптарына жетүүгө умтулууда кайрылышат. Бул идеялар менен алардын бардык экспрессивдик-түшүнүктүүлүк ар түрдүүлүгү аныкталат. Бул ой жорумдарга таянып, бапта ислам методологиясынын эки принципин өзгөчөлүк мүнөзү көрсөтүлөт: унитардык (вахид) – бир убакыт алкагында бир методду колдонууну, унификациялоочу (тау- хид) – бир учурда бир нече методдорду колдонууну билдирет.

Аталган бапта бир түргө келтируүчү методологиялардын (же таухид методологияларынын) мааниси методологиялык ишмердүүлүктүн түрдүү аспектилерин интеграциялоо жана бириктируү учун чагылдырылат. Изилдөө планынан баштап, изилдөө методдору жана этикалык нормаларга чейин айтылат. Мындан тышкary, мында методологиялык мектептердин маанилүү мүнөздөмөлөрү аныкталат: рационалисттик, мистикалык, илимий-эмпирикалык жана исламий укуктук. Биз ислам тарыхын-дагы тишиштүү ислам методологиялык мектептеринин жаркын

өкүлдөрү саналган окумуштуу жана ойчулдардын ысымдарын санап өтүп, методологиялык мектептердин ар түрдүүлүгүнө көнүл бурабыз жана алардын өнүгүү факторлорун аныктайбыз.

Унитардык көз караш дегенде аталган предметке, маселеге же табигый, социалдык же гуманитардык тармактардын феноменине бир гана философиялык-изилдөөчүлүк кадам колдонулаты түшүнүлөт. Бул көз караштын жактоочулары эсептегендей, адамдын ою өнүгүүнүн бир фазасынан экинчисине өтүп отуруп, түз сзызытуу өнүккөн. Эволюциянын конкреттүү баскычында адам бир гана методологиялык кадам менен гана иштеген.

Бир түргө келтириүү методологиялык концепциясын (таухид методологиясын) карманган окумуштуу ылайыктуу көптөгөн ыкмалардын арасынан бирөөнү колдонот. Ошондой эле башка ыкмалардын бар экенин унупастан, аларды башка учурда же башка абалда колдонууга борорун билет. Бул практика биз “методологиялык плюрализм” деп атаган кадам жасоонун көптүгүү принципи менен макулдашат. Ошентип, изилдөөчү түрдүү методологиялык элементтерди жана процедурааларды коюлган максаттарга жетүү үчүн бир бүтүн күчкө айландырат.

Методологиялык мектеп түшүнүгү эпистемологиялык интеграциялар методологиясында маанилүү орунду ээлейт. Себеби, методологиялык мектептер жөнүндө баарлашуулар плюрализм, интеграция жана кудай бирдиги түшүнүктөрүн камтыйт. Ошентип, ислам көз карашында, метод бир түргө келтириүүчү болушу мүмкүн (т.а. таухид түшүнүгүнө ылайык келиши), бирок унитардык болуусу мүмкүн эмес. “Интеграция” дегенде изилдөөнүн түрдүү абалдарында түрдүү кадамдарга тиешелүү элементтерди колдонуу зарылдыгы түшүнүлөт. “Бир түргө келтириүү” дегенде (т.а. таухид түшүнүгүнө ылайык келиши) көптөгөн элементтер жана өз ара байланышкан функциялар менен мүнөздөлгөн изилдөө аракетинин багыты түшүнүлөт. Алар изилдөөнүн негизги максатына жетүүгө багытталат. Ошол эле учурда изилдөөнүн ар бир кадамы жана баскычы бири-бири менен байланышта.

Методологиялык интеграциянын сүрөттөлүшү катары табигый дагы, гуманитардык дагы илимдер бағытында колдонуулуучу, жакынкы убакыттарга чейин сандык маалыматтарга таянган, таблицаларда жана графиктерде уюштурулган, андан соң статистикалык анализге кабылган эмпирикалык методду көлтире-биз. Бул процесстин максаты – статистикалык текшерүүлөрдүн же сандык баяндоолордун негизинде түшүндүрүүгө боло турган жыйынтыктарга жетүү. Бирок так жана даана баяндап бере турган сандык изилдөөлөрдүн артыкчылыктары жөнүндөгү азыркы талкуулар, же жалпысынан ишенимдүү жана ынаным-дуу жыйынтыктарды алууну шарттаган сандык изилдөөлөр конкреттүү абалдарда изилдөөнүн эки түрүн төң көлдонуу көректигин түшүндүрдү.

Бир түргө көлтириүүчү (таухид түшүнүгүнө ылайык келген) методология изилдөө максаты жана методикалык талаптарга негизделген изилдөө ықмаларынын жана куралдарынын интеграциясы же биригүүсү менен чектелбейт. Ал андан тышкary чыгып, методологиянын үч аспектисин бириктириүү аракетинин пайдубалын түптөйт. Алар: 1) изилдөө предмети жөнүндө ой, 2) маалыматтарды топтоо жана анализдөө, ошондой эле жыйынтык алуу жана интеграцияга тийиштүү изилдөө ықмалары, 3) изилдөө этикасы, т.а. чындыкты издөөдөгү чынчылдык, принциптүүлүк жана адилеттүүлүк сыйктуу изилдөө ишмердүүлүгүн жүргүзүү принциптери. Бир түргө көлтириүүчү методология дегенде булактардан маалымат алууга кылынган күч-аракет, билимдерди өздөштүрүүдө керектелүүчү куралдарды колдонуу жана бул куралдарды жана булактарды интеграциялоо түшүнүлөт.

Бирок мусулмандардын изилдөө ишмердүүлүгүнүн ой жүгүртүү жана ықмаларын түзүүгө бир нече методологиялык мектептер, анын ичинде рационалисттик, мистикалык, илимий-эмпирикалык жана ислам укуктук мектептер таасирин тийгизди. Рационалдык-схоластикалык философиялык мектеби адамдык ақыл-эске, айрыкча ишеним маселелерине маанилүү орун-

ду ыйгарат. Ислам боюнча салттуу окуу китептеринде теологиялык-философиялык ақыл-эстин жана Аяндын токтомдорду чыгаруу методологиясына тийиштүү абройлуулугу жөнүндөгү талкуулар маанилүү орунду ээлейт. Куранда адамды рационалдуу издөө менен алектенүүгө жана бир гана өзүнүн ақылына таянбоого үйрөтөт: доктринаны иштеп чыгууда аны кантин колдонуу керектигин, т.а. билимдердин булагы катары саналган Аянга жана курал катары саналган ақыл-эске таянууга үйрөтөт. Куран ақыл-эстин ролун жана кызматын белгилөөгө, аны дискурстун негизги пунктуу кылууга жана аны колдонуу адамдык милдет экенин жарыялоо үчүн, жалпыланган диний мектептерге муктаж эмес.

Методологиялык ой жүгүрттүү Аян тексттерин – т.а. Куран менен Сүннөттү – түшүнүүнүн жана кайра иштетүүнүн рационалдык жолдорун мусулмандар тарабынан колдонуу, ошондой эле бул тексттерди укуктук токтомдорду чыгаруу максатында колдонууда көрсөтүлөт. Дал ушул укуктук токтомдорду чыгаруу жөндөмдүүлүктөрүнүн ар түрдүүлүгү Абу Ханифа, Малик, аш-Шафии, Ахмад ибн Ханбал, Ибн Хазм жана башка окумуштуулар тарабынан негизделген түрдүү укуктук мектептердин жаралышын камсыздаган. Бирок аталган окумуштуулар ақыл-эстин же анын артыкчылыктары жөнүндө талкуу кылуунун зарылдыгын көрө алышкан эмес. Себеби, алар карманган курандык методология мындай талкуулардын мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарган.

Кийинчөрөк схоластикалык теологиялык мектептердин айрым окумуштуулары ақыл-эс жана Аяндын дал келишпестиги жөнүндө ойду күмөндүү көрүшкөн. Бул окумуштуулар ақыл-эс жана Аян ортосундагы бардык келишпестиктерден (дар ат-тааруу) качуу зарылдыгын, “Аянды белгилүү ақыл-эс менен туура түшүнүүнүн” маанилүүлүгүн жана Ибн Рушд атаган “акылмандык менен ислам мыйзамдарын байланыштырган чечүүчү сөздү” түзүү зарылдыгын белгилешкен. Бул жана башка ақыл-эс жана Аян төң салмактуулугун жана толуктугун билдириүү

алгачкы убактагы мусулман окумуштуулары карманган курандадардын жаралышын шарттайт.

Эсперименталдык суфий мектеби Аянды сезимталдуу кабыл алуунун ортомчулугунда алынган же акыл-эстин жардамы менен өздөштүрүлгөн эксперименталдык билимдер менен билимдердин түрдүү типтеринин ортосундагы айырмачылыкка таянат. Тажкырыйбалуу таанып-билиүү методикалык принциптер менен да байланышат. Аяндын же акыл-эстин ортомчулугунда алынган билимдер “өздөштүрүлгөн” (касб) деп аталышы мүмкүн. Андан айырмаланып, тажкыриба жолу аркылуу алынган билим “белек, жөндөм” (вахб) деп аталаат. Бул Кудайдан берилген жөндөм Ага сыйынуунун жана Аны эстөөнүн жардамы аркылуу өз табиятын өзгөртүүгө жана тазалыктын жаңы деңгээлине чыккысы келгендөрдөгө ыроолонот. Ошондой эле Кудайдан берилген тартууга татыктуу болгонго чейин Ага жакындаган, аны таанып-билигенге берилет.

Суфийлер Аян тексттеринде жана ислам укуктарында, ошондой эле адамдык акыл-эстин далилдеринин жардамында негиздүү эксперименталдык-мистикалык ыкмаларды табуу үчүн чоң күч-аракет жумшашат. Алар тажкырыйбалуу таанып-билиүү чынданап мүмкүн экенин жана чыныгы таанып-билиүү мүмкүнчүлүгү жөнүндө билүү белгилүү ыкмаларга жараша алынуучу жана колдонулуучу рационалдык далилдердин ортомчулугунда гана болору “Кудайдын мээримдүүлүгүнүн кенендигин алсыратат” деп белгилөөгө аракет кылышат. Диний тексттерде тажкырыйбалуу таанып-билиүнү негиздөө изинде, суфилер Аллах тара-бынан Куран аяттарын тандашкан. Бул белектерди – интуиция, жашоо-тиричилик куралдары, нур, мээрим, колдонмо жана акылмандык – суфилер эксперименталдык таанып-билиүнүн жемиши катары санашат. Илимий-эмпирикалык мектеп методологияны изилденип жаткан объекттин табиятына эң жакшы шайкеш келген байкоо жүргүзүү, тажкырыйбалар, сандык өлчөм, тыянак ыкмаларын чыныгы исламдык түшүнүүгө жакын, төң салмактуу деңгээлде колдонот. Ошол эле учурда илимий-эмпи-

рикалык ыкма катары, нерселердин физикалык табиятын таанып-билиүү менен да иш алып барат. Эпистемологиялык интеграциянын методологиясы илимий-эмпирикалык ыкманын ар түрдүү абалда колдонулушун талап кыат. Ошондой эле керектүү шарттарда башка ыкмаларды да колдонот. Методологиялык абройлуулукка келсек, ал өзүнүн негизин Куран жана Сүннөт тексттеринен, ошондой эле алгачкы убактагы мусулман окумуштулары тарабынан кабарланган далилдүү чечмелөөлөрдөн табат. Изилдөө ишмердүүлүгүнө колдонмо катары кызмат кылган ислам методологиясы сезимдүү кабыл алууну, ақыл-эстин, текшерүүнүн, нерселерди жана табигый, социалдык жана тарыхый кубулуштарды түшүндүрүүчү нерселерди, окуяларды башкарууучу үлгүлөр жана мыйзамдарды табууда ой жүгүртүү жана байкоо жүргүзүүнү колдонуунун зарылдыгын белгилейт. Дал ушул ойлоо процесстеринин жардамы менен окумуштуулар диний тексттерди окой алышты жана чындыкка жана адам табиятына тийиштүү чечимдерге келишти. Мындан тышкary, бул процесстер интегралдык ишке ашты, аларга Кудай Аяндары аралашты, Ааламдын жаратылышына, ақыл-эске жана сезимталдуу кабыл алууга байкоо жүрзүлдү.

Араб ислам маданий-тарыхый каада-салттарында биз илимий-эмпирикалык ыкмага арналган ырларды таппайбыз. Эгерде методологиялык ой ислам каада-салттарында дагы батыштагыдай орунга ээ болсо, биз методологиялык билимдер жана тажрыйбаларды колдонуп, методологиялык-изилдөө ишмердүүлүгүнүн теоретикалык пайдубалын түптөгөн Ньютон менен Декарттын ырларынан да баалуу айрым тексттерди биринчилерден болуп тапмакпаз.

Ислам укутарынын ыкмалары жана усууль аль-фикх адамды Кудайдын кулу катары, б.а. Анын алдында өз жүрүм-туруму үчүн жооп бере турган ишмердүүлүнө басым коет. Бул юриспруденциянын принциптерин үйрөнүүчү дисциплина Ибн Джази “Такриб аль-усууль или ильм аль-усууль”, “акыл-эс Аян менен аралашкан жана алар көрсөткөн далилдерди да, чечимдерди

да үйрөнүүнү көрсөтөт. Ошентип, ал Алланын Китебин жана Алланын Элчисинин сөздөрү менен иштерин түшүнүү үчүн чоң жардамчы болот” - деп айткандай илим экенин эске алуу менен интеграция ыкмасында калыптанат. “Усуль” ыкмасы Курран жана Сүннөт менен болгон тыгыз байланышты камсызданган күнүмдүк кыймыл-аракеттерге жана сыйынуу ритуалдарга тийиштүү укуктук чечимдерди чыгаруу максатында иджтихад процессин жөнгө салуучу эрежелерден турат.

Эч бир методологиялык мектеп толук түзүлүп жаралган эмес. Ар бири өзүнүн тажрыйбасы же окумуштуунун божомолу менен баштаган, андан соң изилдөөнүн жаңы ыкмасын жана интеллектуалдык же дин таануу маселелерине тийиштүү маалыматтарды кайра иштеп чыгууну киргизген. Кээде бул же тигил методологиялык мектеп өз тажрыйбасын жайылтуу процессинде бутактарга бөлүнгөн. Ошентип, ыкманын эскиргендиги жана анын түрдүү элементтеринин интеграциясы сөзсүз эле өнүгүүнүн токтоп калганын жана башка өзгөрүүлөрдү билдирибейт. Тескерисинче, бардык мектептерди өнүгүүнүн жана өсүүнүн мыйзамдары башкарат.

Балким, ислам методологиясынын интеграцияланган табияты жгоруда саналган төрт бул же тигил ыкманы “зарылдыктан” улам колдонуу менен чектелбейт. Тескерисинче, анын интеграцияланган табияты изилдөө милдет-тапшырмасын чечүү үчүн, бир же андан ашык ыкмаларды колдонуу мүмкүнчүлүгүн билдириет.

Методологиянын булактары жана куралдары

Алтынчы бап төмөнкү беш бөлүктөн турат:

1. “Булак” түшүнүгү;
2. Методологиянын булактары;
3. Методологиялык “куралдар”;
4. Ой жүгүрттүү, изилдөө жана жүрүм-турум куралдары;
5. Эпистемологиялык интеграция үлгүсү;

Бапта “булак”, “курал” терминдерин талкуулоо жана алардын ар биригин актуалдуулугунун концепциясы берилет. Бап окуу жана изилдөө тармагына тийиштүү булак жана куралдарды карап чыгууга арналган. Анда мусулмандар билим алган биринчи жана экинчи булактар, колдонмолов жана маалыматтар туура-луу айтылат. Ошондой эле, “эпистемологиялык интеграция” жетүү максатында мусулмандар ылайыктуу булактан маалымат алууда колдонуучу алгачкы куралдар жөнүндө кеп козголот.

“Булак” түшүнүгүн билдирген “масдар” деген араб термини “с-д-р” үч тамгалуу унгудан келип чыгат. Ушундай эле унгуга ээ болгон “садр” атоочу, бир нерсенин пайда болушун же бир нерсенин алдыңкы бөлүгүн түшүндүрөт. “Садр” сөзүнүн башка мааниси (көптүк санда “судур”) “көкүрөк клеткасы” же түшүнүүнүн борбору болгон жүрөктүү камтыган “көкүрөк” дегенди билдирет. “Масдар” термини жана андан келип чыккандар түрдүү эпистемологиялык тармактарда колдонулат. Мисалы, география же жаратылыш таануу илимдеринде “булак” сөзү түрдүү минералдарды алуучу орунду билдириүү үчүн колдонулат.

“Булак” термини юриспруденция тилинде жана фикхтин негиздери тууралуу илимде (ислам укуктарынын булагы) колдонулат. Илам укуктарынын булагы болуп Куран, Пайгамбардын

Сұннөтү, көз карандысыз чечим (иджтихад) жана аны эки бутагы – аналогия боюнча чечим (кыяс) жана оқумуштуулардын макулдугу (иджма) болуп саналат. Өз булактарынан колдонмопорду алып чыгууда, методология аргументацияга, аталған булактардын ишенимдүүлүгүнө, ылайык келген куралдарга жана бекитилген процедураларга кайрылуу зарылдыгына негизделген илим болуп эсептелинет.

Методологиянын булактарына келсек, биз Аяндарга жана жаратылган Ааламга, ошондой эле Аяндын жана жаратылган Ааламдын интеграциясына таянабыз. Биз билим алып жаткан булактардын жардамында, алар кандай гана мүнөздө болбосун, алардын негизинде укуктук башкарууну чыгарган булактарды; биздин методологиялык изилдөөбүздүн жана ой жүгүртүү жолубуздун булактарына карай чектөө бар. “Аян” дегенде биз Аллах тарабынан Анын Элчиси Пайгамбар (с.а.в.) аркылуу түшкөн жана кийин сөздөрдө жана кыймыл-аракеттерде чагылдырылган “Кабарды” түшүнөбүз. Бул “Кабар” өз ичине “ачык Аянды” (вахи джалии) жана “жашыруун Аянды” (вахи хафии) камтыйт. “Ачык Аян” - бул Куран, ал эми “жашыруун Аян” – бул Пайгамбардын (с.а.в.) Сұннөтү, б.а. Мухаммад Пайгамбар баяндары жана кыймыл-аракети аркылуу Куранда айтылгандардын маанисин чечмелеген жана колдонгон.

Куранда колдонулган “Аян” (*вахи*) термини Жараткандын бизге түшүнүктүү жана түшүнүксүз жолдорду колдонуп, белгилүү бир адамдарга кайрылуусу. Мисалы, ал адамда эргүү, ой формасында өнүндө же түшүндө берилиши мүмкүн. “Вахи” термини Жаратуучунун башка жандыктар менен маектешүүсү аркылуу берилген кабарларга да тийиштүү. Куран сыйынуу жөрөлгөлөрү, күнүмдүк иштер, этикалык нормалар жана адам ой жүгүртүүсүнүн критерийлерине тийиштүү, биздин нерселерди, идеяларды жана окуяларды түшүнүүбүздү жана ага карата кыймыл-аракетибизди ирээтке келтирүүчү, укуктук алдын-алууларды бекитүүчү булак болуп саналат.

“Жашыруун аян” аталган Пайгамбардын (с.а.в.) Сүннөтүнө келсек, ал Куранга толуктоо болуп саналат. Мусулмандар Жараткандын бардык элчилерин жана Пайгамбарларын, алар алып келген кабарларды, жашоону кантит туура еткөрүү көректигин, өз кезегинде адамдарга бул жашоодо жана билишет. Пайгамбардын (с.а.в.) Сүннөтү адам жашоосунун түрдүү тармактарына тийиштүү көптөгөн маселелерди камтыйт жана түрдүү талаптарды канааттандырат. Алардын айрымдары Куран сөздөрүнүн маанисин түшүндүрөт, башкалары болсо Куран аяттарынын жалпы табиятын чечмелейт. Бирок ошол эле учурда, алардын айрымдары Пайгамбардын (с.а.в) Куран аяттарын тажрыйба жүзүндө колдонуп, бизге практикалык колдонмо же болбосо түрдүү жашоо шарттарында түздөнүүбүз зарыл болгон практикалык мисалдарын көрсөтөт.

Адам билиминин экинчи булагы болгон Жаратылган Ааламды үч түрдүү деңгээлге бөлүп кароого болот:

1. Күчтүү телескоптун жардамында гана көрүүгө мүмкүн болгон микро элементтерден тарта ири галлактикаларга чейин камтыган табигый, материалдык дүйнө;
2. Адамдын адам, уруу, коом жана мамлекет катары жашоосун; үй-бүлөлүк, социалдык жана эл аралык байланыштарын; укуктарды жана милдеттерди аныктоочу системалар жана мыйзамдарды камтыган социалдык дүйнө;
3. Акыл-эс жана рух, жашоо жана өлүм, ден-соолук жана оору, билим жана караңгылык, ойлор жана эмоциялар, сезимдер жана реакциялар деңгээлинде, индивиддин кантит ойлоп, өсүп жана өнүгүүсү, эмнеге картайып жана кайрадан жарапуусу, эмнеге индивид катары жакшы көрүп жана жек көрүшү сыйктуу психологиялык дүйнө.

Куран өзүнүн аят тексттеринде, жазуу белгилеринде, ошондой эле жаратылган дүйнөнүн өзүндө, ар түрдүү белгилерде чагылдырылат жана алар билим булактары болуп саналат. Кудай бизге Аян түшүрдү, ушул Ааламды жана аны түзгөн бардык объекттерди, окуяларды жаратты. Бир гана Кудай бардыгын

башкарат. Башкача айтканда, Кудай – мүмкүн болгон башкаруу куралдарынын жалгыз булагы. Ал аларды адамдардын бардык ишмердүүлүгү менен байланышта көрсөтөт. Адам Куранды окуу менен, ага көрүнгөн жаратылган Ааламды, материалдык, табигый дүйнөнү, социалдык жана психологиялык дүйнөнү кошуп окуйт. Жаратылган Ааламда Жаратканын белгилерин окуу адам жан-дүйнөсүнүн теренинен кенен космостук мейкиндикирке чейин адамды жалгыз Жаратуучуга алып барат. Мындан тышкary, биз китечтерде калем менен жазылгандарды окуганда, бизге калем менен жазууга үйрөткөн, т.а. билим алуунун түрдүү типтерин жазууга үйрөткөн Жаратканга ыраазы болушубуз керек. Куран (бул сөздүн өзү “окуу” же “ыр” дегенди билдирет) бири экинчисин толуктап турган эки окуудан турат. Ошентип, биз муктаж болгон ақылмандыкты жана колдонмону алуу үчүн эки окууну бириктируү шарт. Жазма Аян жазатылган Ааламды теренирээк таанып-билиүү максатында окулган жана жаратылган дүйнө жазма Аянды мындан да терецирээк таанып-билиүү үчүн үйрөтүлгөндө, эки окуу бири-бирин толуктайт.

Курал максатка жетүүнүн жана ниетти канаттандыруунун каржаты болуп саналат. Эгер булак суунун чыккан жери болсо, анда чака же түтүк – суу алуунун куралы. Биздин методологиялык куралдарды көрсөтүү ыкмабыз маалыматтарды, айрыкча лаборатордук эксперименттерди, анкеталарды, интервьюларды ж.б. топтоо методикасы үчүн өзүн-өзү чектөөгө тарткан адабиятта бар куралдардан айырмаланышы мүмкүн. Биз мурда-күйин белгисиз болгон, бизге дароо эле түшүнүктүү болбой турган маалыматты алуу үчүн, куралдарды кодонууга шашылабыз. Методологиялык куралдар негизги концепцияларды, жалпы чечимдерди, “изилдөөчүлөр методологиялык курал катары изилденип жаткан материалдарды жана негизги маалыматтарды топтоо үчүн гана эмес, аталган маалыматтарды эпистемологиялык жана идеологиялык куралдар катарында алынган билимдерди мындан ары колдонуу, уюштуруу, анализ жүргүзүү максатында түшүндүрүү үчүн колдонгон интеллек-

туалдық-идеологиялык илимий мектептерди, ири теорияларды жана түшүндүрүүчү үлгүлөрдү” камтыйт. Биз сезимдер системаларын маалымат топтоодо колдонобуз. Албетте бул кыйын, бирок биз Кудай Аяндарынын тексттеринде табылган маанилерди тушунуудө физикалык сезүү менен акыл-эсти айырмалай алабыз. Ачыгын айтканда, иштөө принциби интеграцияда жана толуктоодо жатат.

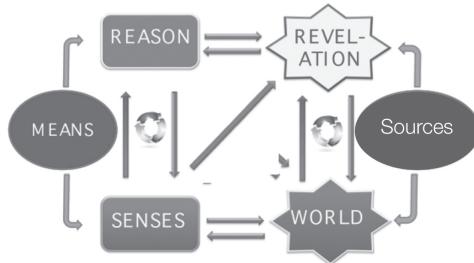
Ошентип, Куранды билим булагы катары колдонуу ыкмасын иштеп чыгуу максатында, биз Куран менен адамдардын чындыгы ортосундагы мамиленин контекстинде эки жолдун чегин аныктап алышыбыз керек. Мындан тышкary, Куранды билим булагы катары колдонуу ыкмасын иштеп чыгуу учун, биз аны чечүүнү талап кылган бир нече көйгөйлөрдүн, алдын алууга аракет кылган кризистин жана биз жооп издең жаткан суроолордун контекстинде карашыбыз керек. Бирок кейгөйдү түзүү учун, биз маселе жаралган контекстти билишибиз зарыл. Ал материалдык объектке же табигый кубулушка, социалдык же эл аралык мамилелерге, же белгилүү бир адамдардын психологиялык көйгөйлөрүнө жана алардын алмашып туруучу жагдайларына жана шарттарына тишиштүү болуусу мүмкүн. Жазма Аянды туура түшүнүү биздин жазма Аян менен Ааламдын ортосундагы байланышты табуу учун акыл-эсибизди жана сезимдерибизди колдонуубуз аркылуу ишке ашат. Аны биз “Чындыктын юриспруденциясы” деп атайдыз.

Методологиялык куралдарды ой жүгүртүүнүн, изилдөөнүн жана башкаруунун куралдарына бөлсөк болот. Бул өз ара байланышкан жана өз ара кесилишкен куралды ажыраттуу, чектөө кыйын. Ой жүгүртүү изилдөөсүз ишке ашса да, изилдөө ой жүгүртүүсүз иштей албайт. Кыймыл-аракет жана тажрыйба учун, көптөгөн үлгүлөр жөнөкөй көндүм катары ишке ашат. Ошентип, кенен ой жүгүртүү менен коштолбайт. Ой жүгүртүү куралдары адамдардын ойлорун идеялар же картина же график түрүндөгү сүрөттөөлөр аркылуу кабыл алуусун женилдетип, ойлорду уюштуруу жана иреттөө максатында ой жүгүртүү процессин иштетет.

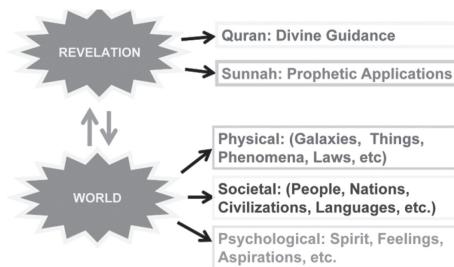
Идеялар сүрөттөр же графиктер менен байланышта болгондо, абстрактуу түшүнүк конкреттүү сүрөттөргө тартылат. Бул өз кезегинде аны мындан да түшүнүктүү кылат жана эстеп калууну, үйрөнүүнү, карап чыгууну, анализди жана сынга алууну женилдетет.

Изилдөөнүн куралдарын үч деңгээлге бөлүп алып талкуулганыбыз дурус: 1) изилдөө маалыматтарын топтоо куралдары; 2) изилдөө маалыматтарын анализдөө куралдары; 3) изилдөө маалыматтарын интерпретациялоо куралдары. Маалыматтарды анализдөө куралдары сапаттуу жана сандык аналитикалык процедураларда, же алардын курулушунда берилиши керек.

Биз белгилегендей, эпистемологиялык интеграцияны төңдештириүү үлгүсү жаратылган Ааламдан алынган билимдер, сезим менен гана эмес, акыл менен да таанып-билиүүнү талап кылгандай, жазма Аяндан алынган билимдер да бир гана акыл-эстик кабыл алууга эмес, сезимдик кабыл алууну талап кылат. Аллах адамдарды жана башка жандыктарды салган жаратылыш биздин булактардын өз ара толуктоочу табияттарын жана таанып-билиүү куралдарын түшүнүүбүздө маанилүү роль ойнойт. Биздин тубаса ыйман-ынсаптык түшүнүүбүз бизди адилетсиздик жана төңсиздик менен күрөшүүгө алып барат. Анткени ушундай жол менен гана адамдардын жогорку кызыкчылыктарын канаттандырууга болот. Кудайдан берилген биздин ыйман-ынсаптык компасыбыз таанып-билиүү куралдары менен биргеликте жазма Аян формасында берилген кабарларды түшүнүү мүмкүнчүлүгүн берет; ошондой эле ал альтруизм жана эгоизмден, чындыкты жана жамандыктан ажыраттууга көмөктөшөт. Бул үлгүгө ылайык, биз нерселер тууралуу түшүнүгүбүздү терендөтүүбүз абдан маанилүү. Ушуга ылайык булактарды интеграциялоо жана таанып-билиүү куралдарынын натыйжалуулугун жогорулатуу мүмкүн болот.

The Epistemological Integration Model.

Components of the Two Sources of Knowledge.

ЖЕТИНЧИ БАП Методологиялық принциптер жана баалуулуктар

ИСЛАМ МЕТОДОЛОГИЯСЫНЫН ПРИНЦИПТЕРИ

А. Жалпы методологиялық принциптер:

- 1) Ислам дүйнө таанымынын ички макулдаштуусу жана оқшоштугу;
- 2) Куран жана Сұннәт ақыркы бедел катары;
- 3) Аянды жана жаратылышты айкалыштырып окуу;

4) Таухид, тазкия жана ‘умран принциптерин колдонуу;

5) Ислам билимдеринин негиздерин колдонуу:

- Чыгуу булактарына ээ болуу;
- Заманбап билимдерге ээ болуу;
- Жакшыртууга умтууудагы чыгармачылык процесс;

Б. Конкремттүү методологиялык принциптер:

1. Ой жүгүрттүү менен байланышкан методологиялык принциптер: зарыл ой жүгүрттүү, универсалдуу, бардыгын камтыган, иреттүү, себептүү, максаттуу, максатка багытталган, практикалык ж.б.

2. “Маалымат бергүү келсе, тактыгына көз жеткир, а эгер арыздангыц келсе, далилиниң даярда” деген девиздин маанисинде гидей изилдөө менен байланыштуу методологиялык принциптер төмөнкүлөр менен байланышкан:

1) күбөлөндүрүү (чынчылдык, бүтүндүк жана объективдүүлүк менен);

2) далилдер менен (практикалык, рационалдык жана улантуучу, Аян менен макулдашуучу);

3. Изилдөө жүргүзүү менен байланышкан методологиялык принциптер төмөнкүлөргө тийиштүү:

1) ниет,

2) катышшуу,

3) чыгармачылык.

Жетинчи бап төмөнкү эки негизги бөлүктөн турат:

1. Методология принциптерине киришүү;

2. Методологиялык баалуулуктардын негизи;

а) Бир Кудай (таухид): баалуулуктарды башкарган үчилтиктин биринчи негизи.

б) Тазалануу (тазкия) баалуулуктарды башкаруу системасында.

в) Социалдык өнүгүү (‘умран) жогорку баалуулуктар системасында.

Мында “принцип” жана “баалуулук” концепцияларына ислам интеллектуалдык парадигмаларынын жана ислам методологияларынын алкагында аныктама берүү аракети көрүлдү. Бул бап Ислам жогорку баалуулуктарын – монотеизм (таухид), та-

залануу (тазкийа), өнүгүү/гүлдөө/цивилизация (умран) жана башка ушулардан чыккан көптөгөн принциптерди түшүндүрөт. Методология принциби (мабади аль-манхаджийя) ислам методологиясы өзүнүн окуусун, изилдөөсүн жана кыймыл-аракетин негиздеген шарт болуп саналат. Бапта аталган принциптерди кимдир бирөө колдонуп турган учурда, мусулман коомчулугу дүйнөнүн башка элдерине жол көрсөтүүчү жылдызга айланарын түшүндүрүгө аракет жасалат.

“Принцип” жана “баалуулук” термини көбүнчө синоним же өз ара бири-бирин алмаштыруучу термин катары колдонулат. “Принцип” атоочу (арабча – “мабба”, көптүк санда – “мабади”) ислам методологиясын талкуулоодо кодонулат жана заманбап термин болуп саналат. Куранда жана Пайгамбар (с.а.в.) Сүннөтүндө бул сөздүн заманбап мааниси жок. “Мабда” атоочу “баштоо” маанисин билдирген “бадаа” этишинен келип чыгат жана ал Куранда айтылган эмес. Бирок, Куранда “бадаа” сөзүнүн бул же тиги түрдө кыймылды баштоону билдирген көптөгөн формалары колдонулат. “Бадаа” этишинин аныктуу формаларын камтыган көптөгөн Куран аяттары, бул этишке кошумча карама-каршы маанидеги “аада” “кайтуу” же “кайра жасоо” маанисин берген этишке ээ.

Техникалык термин катары “принцип” сөзү түрдүү контексттерде берилет. “Принцип” сөзү контекстке жараша текшерүү жана далилдөөгө боло турган маалыматтарга, ишенимдерге, божомолдорго, шарттарга, белгилерге же теория жана чечимдерди аныктоочу концепциялардын ортосундагы өз ара мамилелеге тийиштүү болуусу мүмкүн. “Принциптер” сөзү кыймыл-аракетти башкаруу жана баалоо үчүн жүрүм-турумдарды жана стандарттарды аныктоочу жана негизги баалуулуктарга тиешелүү. Ошондой эле, ал билимдердин, диний ишенимдердин, кыймыл-аракеттин практикалык багытынын ж.б. интеллектуалдык системасынын негиздерине да тиешелүү.

“Методологияга” ой жүгүртүү, изилдөө ыкмалары жана жүрүм-турум үлгүлөрүн караган илим катары берген аныктамабызга

ылайык, анын башка илимдер сыйктуу эле байланышкан принциптери болушу керек. Методологиянын принциптери – илимдин негизин түзгөн темалар, айрыкча анын негизги фактылары жана концепциялары, анын кантип жарапты жана өнүгүшү, анын теориясы жана алардын тажрыйба жүзүндө колдонулушу.

Талкууланып жаткан методология биз катышып жаткан кыймыл жана кошуп жаткан күч-аракет болуп саналат. Ошентип, ал ойлонуудан башталышы, биз карманган ишенимдин чыгылдырышы жана ал ишеним чагылдырган стандарттарды, критерийлерди жана баалуулуктарды бекем карманышы шарт. Ислам методологиясын талкуулоо контекстинде “принцип” сөзү окуу, изилдөө жана кыймыл-аракет тармагындагы методология бағытталган жана өз максаттарына жетүү үчүн күч-аракет жумшаган, ошондой эле аны чагылдыруу жана түзүү үчүн артыкчылыктуу белгилерди берген шартты түзөт.

Методология принциптери көп сандаган деңгээлдерге жетишет. Алардын экөөнө токтолобуз: жалпы деңгээл же ар тараптуу жана жеке же спецификалык деңгээл. Жалпы деңгээлде бул принциптер Исламдын устундарына, ишеним устунуна жана жогорку баалуулуктарга тийиштүү, ошол эле учурда жеке, спецификалык деңгээлде алар мыйзамдардын, стандарттардын жана окуунун же изилдөөнүн айрым өзгөчөлүктөрүнүн формасын кабыл алышат. Алар билимди алууга, анализдөөгө жана колдонууга же башкаруу критерийлерине жана кыймыл-аракеттин багытына негизделген. Алар ой жүгүрттүү (ар тараптуу, толук кандуу, иреттүү, максаттуу, стратегиялык жана практикалык болуп саналышат), изилдөө (документтер менен тастыкталган) жана кыймыл аракет менен (ниетке, дыкат карманууга жана чыгармачылыкка тийиштүү принциптер) адистештирилген деңгээлде жүргүзүшөт.

Ислам доктринасы Кудайдын жалгыздыгын тастыктоого өзгөчө маани берет. Ислам көз карашында, бул тастыктоо ички баалуулук болуп, калгандары андан чачырайт. Бүткүл дүйнө өз табия-

ты боюнча бир кудайлуулук талабынын объектиси болуп саналат. Ошентип, эгер адамдар дүйнө менен ынтымакта жашагысы келсе, аларда тандоо бар жана ички тазалануу үчүн жалгыз кудайга сыйынуулары керек. Жекелик же коомдук деңгээлде бул бирдикти, жалгыздыкты чагылдыруунун көптөгөн мисалдары бар. Үй-бүлө коомдун негизги уячасы жана ал үй-бүлөлүк байланыштарды бекемдөөнүн жана алдыга жылдыруунун маанин сезет. Коомдун болуусу Кудай жалгыздыгы доктринасы на негизделген. Кудайдын башкаруусу ар бир адамга каалаган жерде күчүн тийгизет жана мусулман коомчулугу адамдардын биримдүүлүгүнүн негизи болуп саналат. Ислам экономикалык системасынын этикасы иште, өндүрүштө жана талаптоодо колдонулгандыктан, оң мамилелерди, жоопкерчилиktи жана адилеттүүлүктүү күчтөндүрөт. Мунун ортомчулугу менен коом мүчөлөрү үчүн материалдык жана руханий баалуулуктар жетишилет. Бир Кудайлуулук ислам баалуулуктарынын булагы катары кызмат кылат. Ал ислам жашоосунун бардык аспекттеринде, т.а. окуу жана рационалдык изилдөөдөн тарта саясий, социалдык жана экономикалык системаларга чейин, эстетикага жана искусствонун түрдүү формаларына кылган мусулмандардын мамилесине чейин конкреттүү фактылык чагылдырууларын табат.

Тазалануунун (тазкийа) жана реформанын объектиси болуп, Кудай алдында Жерде өздөрү тандаган жол үчүн жооп берүүчү индивид, топ жана үммөт мүчөлөрү саналат. Ишеничин терендетүү жолу аркылуу адам өзүн тазалайт. Жан дүйнөнү тазалоо Жаратуучунун каарын келтириүүчү күнөө иштерден тыйылуу жана Аны ыраазы кылуучу жакшы ишмердүүлүк болуп саналат. Бардык социалдык системадагы уникалдуу колдоо – бул зекет берүү. Зекет берүү адамды сарандыктан, материалдык байлыкка ашыкча берилүүдөн сактануунусуна жардам берет. Тазалануу күч-аракеттин көптөгөн формалары менен байланышкан. Өзүнүн жашоосуна (болуусуна) каршы чыккан ички күрөшүү бар. Бул күрөш өз жагдай-шарты жана жетишкендигин курмандык кылуу. Жекелик деңгээлде тазалануу дегенде

жеке иштер, сезимдер, ойлор, ниеттерди түшүнүүгө болот. Мусулман муктаж болгондорго бөлүштүрүп берүүсү шарт болгон зекет да жеке тазалануу болуп саналат. Бул процесс атак-данк жана өсүп-өнүүнү алып келет. Биз жана башка жандыктар жашаган Жердин гүлдөп-өсүү процесси Кудай жараткан планетада – анын тоо-талааларында, деңиздеринде, океандарында, көлдөрүндө жана булактарында, анын атмосферасында – жаратылган тиругу жандыктарды, табигый кубулуштарды жана циклдерди же энергия булактарын колдонууну камтыйт. Бул убакытты талап кылган личносттук же коомдук жашоонун жүрүшүндө болуучу эволюцияны камтыйт. Биздин Ааламдагы мыйзам ченемдүүлүктөргө баам салып, окуялар жана объекттер баш ийген мыйзамдарды ачып, окуялардын таркалышын прогноздоо жөндөмдүүлүгүн өздөштүргөнүбүздөн улам, материалдык өнүгүү жана жетишкендиктин узак убакыт бою билимдерге жана тажрыйбага шартталган цивилизациянын айрым аспектитерине тиешеси бар. Адамзат цивилизациясынын материалдык эмес тарабы жакшырып келе жатат. Себеби, адамдар өздөрүнүн социалдык жана экономикалык чөйрөлөрүндө тажрыйба топтошуп, адамдар арасында мамилелерди башкаруучу жана жөнгө салуучу мыйзамдарды жана системаларды бекитиши. Мындай артыкчылыктар маданияттардын жаралуусун шыктындырат. Жерде жашаган адамдардын максаты бар. Жер бизге чейин эле бар болчу. Биз Жаратканга сыйынуу жана Жерде анын өкүлдөрү болуу үчүн жаратылдык. Дал ушул үчүн Кудай бизди өзүнүн алдында жоопкер кылды. Биз кошумча изилдөө жана үйрөнүү аркылуу бул баалуулуктар системасы туурашу түшүнүбүздү терендетип, андан соң экинчи баалуулуктарды чыгаруу үстүндө иштешибиз керек. Алар ислам укуктары илими жана жеке баалуулуктар тармагынан гуманитардык, социалдык жана психологиялык илимдер тармагына которулушу мүмкүн. Эгер буга жетишсек, биз бул принциптерди мусулман коомчулугунун дүйнөдөгү башка элдерге жол көрсөтүүчү жылдыз катары кызмат кылышында колдоно алабыз.

Жыйынтықтоочу пикирлер

Жыйынтықтоочу пикирлер төмөнкү төрт бөлүктөн турат:

1. Эпистемологиялык интеграцияга жетүү талаптары;
2. Ой тармагындағы эпистемологиялык интеграциянын артыкчылдықтарын аныктоо;
3. Изилдөөлөрдөгү эпистемологиялык интеграция методикасы;
4. Жүрүм-турум тармагындағы эпистемологиялык интеграциянын көрүнүшү;

Ушул тексттин контекстинде биз “интеграция” терминин “эпистемологиялык интеграциянын үлгүсү” катары колдоно-буз. Бул үлгү өз ара толуктоо же өз ара көз карандуулуктун үч деңгээлинде негизделді:

- Билимдин эки булагынын, т.а. Аалам жана жазма Аяндын ортосундагы өз ара байланыш;
- Билимдин эки куралынын, т.а. ақыл-эс жана тунук кабыл алуунун ортосундагы өз ара байланыш;
- Булактар менен куралдардын ортосундагы өз ара байланыш.

“Интеграция” термини биздин жазма Аянды жана жаратылған Ааламды көрүүбүздү бириктириүү процесси менен да байланышта. Илимдерди исламдаштыруу контекстинде, эпистемологиялык интеграция (же заманбап ислам ойлору) бизден төмөнкүлөрдү талап кылат:

1. Ислам принциптерин жана максаттарын ылайыктуу түрдө кабылдоо;
2. Аталган максат жана принциптерге колдонуучу методология иштелип чыкты;
3. Бул методологияны заманбап илимдерди түшүнүү жана байланыштыруу үчүн колдонуу;
4. Максаттуу жана натыйжалуу заманбап ислам личностторун түзүү;
5. Мусулман коомчуулугунун адамзат цивилизациясына салым кошуусуна жана анын Кудай Аянына негизделген колдонмосун камсыздоого көмөктөштүк.

Азыркы педагогикалык кадам ислам доктриналарын, сыйыннууларын жана тажрыйбаларын мурдагылар карагандай жана түшүнгөндөй элестетип келүүдө. Бирок биз жеткирип жаткан Ислам заманбап контекстте мусулмандардын алдында турган заманбап чындык жана милдеттер менен айкалыштырылып окутулуусу керек. Ушундай кылуу менен гана биз башка элдерден алдыга оздуруучу артыкчылыктуу жетишкендиктерди багындырууга жөндөмдүү болобуз.

Ой жаатында, эпистемологиялык интеграция берилген текстти ақылмандуулук менен түшүнүү үчүн, ойдун максатка багытталуусуна мүмкүндүк берет. Качан ой бардыгын камтыган, б.а. кенен контекстте конкреттүү көйгөйлөрдү камтып, убакыт, орун жана шартка жараза алардын ар бирин ылайыктуу орунга коюп жана маани берип негизделгенде гана толук ой боло алат. Ал эми окуя, кубулуш жана чечимдерди универсалдуу Кудай мыйзамдары жана алардын себептери менен байланыштырганда ой бир иретке түшөт. Ошондой эле болуп жаткан көйгөйлөрдү чечүүдө мүмкүн болгон бардык мүмкүнчүлүктөрдү изилдеп, бардык көз караштарды конкреттүү реалдуулук менен байланыштырганда ой жөндүү болот. Мусулман үммөтүнүн маданий өнүгүүсүнүн курулушуна жана жетишкендиктерди багындыруусуна басым койгондо ой максаттуу болот.

Изилдөө методологиясынын көз карашында, мындай кадамды колдонуу изилдөөчүгө Куран тексттерин Жер шаарындағы жашоону жакшыртуу жана адамдык өнүгүүгө жетишүү максатында билимдерди өздөштүрүү, сыноо жана колдонууга умтулуубуздагы негизги жалпы колдонмо булагы катары түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Курандан алынган колдономого таянып, изилдөөчүлөр изилдөө талап кылган каалаган илимий ишмердүүлүккө аралаша алышат. Мисалы, башка адамдардын көз караштары жана эмгектери менен, же болбосо байкоо жүргүзүүдө жана тажрыйбадан өткөрүүдө катыша алышат.

Жүрүм-турум көз карашында, мындай методологиялык интеграция түрдүү дүйнөлөрдү, т.а. адамдар дүйнөсүн, идеялар дүй-

нөсүн, нерселердин дүйнөсүн жана башкаларды интеграциялоого мүмкүндүк берет. Себеби, ойлор жана изилдөөлөр түрдүү тармактарды камтышат. Мында жалпы кабыл алынган кадамды түшүнүү жана кармануу, б.а. Пайгамбар (с.а.в) тарабынан бекитилген жолго индивиддин жүрүм-турумунун ылайык келиши ишке өтөт. Адамдык жүрүм-турум бир гана тышкы, практикалык кыймыл-аракеттин аспекттиси менен байланышпайт. Чындыгында бул тышкы, көрүнүп туруучу аспект ички көрүнбөгөн кыймылдардын, т.а. өз ичине ой жүгүртүү жана ой толгоо процесстерин камтыган, варианттарды жана альтернативаларды, контрасттарды жана салыштырууларды изилдөөнүн негизинде адам бул же тигил чечимге келген ички аспекттердин натыйжасы болуп саналат. Бул ички кыймыл жүрөк же уят-ынсабы тарабынан кабыл алынат. Өз маданиятын көтөрүү учун мындай кадамды ар дайым колдонгондор чыныгы реформатор болуп саналышат.

Жыйынтыгында, биз “методологиялык маданиятты” интеграцияланган мусулман окумуштууларынын, айрыкча системалуу (методологиялык) ой жүгүртүү алардын академиялык имиджинин жана иденттүүлүгүнүн фундаменталдык элементтери болуп саналган жогорку окуу жайларындагы окутуучулардын квалификациясынын негизги түзүүчүсү экенин кабылдообуз керек. Өздөрүнүн адистештирилген академиялык маданиятында алар окумуштуу, ал эми социалдык чөйрөдө рефермататор, ошондой эле учурдагы жана келечектеги муундун мугалими болуп саналышат. Дал ушул жогорку окуу жайынын окутуучулары системалуу ой жүгүртүүнү нерселерди аныктоонун жана айырма чыгаруунун қуралы катары өнүктүрүшөт. Алар профессионалдык ишмердүүлүктүн алкагында системалуу изилдөөлөр менен алек болушат. А системалуу жүрүм-турум күнүмдүк милдет болуп калды. Бирок мунун бары өзүнөн-өзү ишке ашат, себеби методологиялык ой жүгүртүү жана кыймыл-аракет ажырагыс бир бөлүк болуп калды.

Бардыгы Кудуреттүү Кудайга жасакы белгилүү.

Автор жөнүндө

Фатхи Хасан Малкави – педагог, университеттин профессору, билим берүү жана философия илимдери жаатында философия доктору (Мичиган штатынын университети, АКШ, 1984), Иорданиянын тургуну. Илимий билим берүү жана изилдөө методологиялары темасындагы 30дан ашуун мектептик жана университеттик окуу куралдарынын, ошондой эле илимий журналдардагы 60тан ашуун макалалардын жана изилдөөлөрдүн автору, ислам билим берүү жана ислам эпистемологиясы боюнча конференциялардын жана семинарлардын он сегиз томдук материалдарынын редактору. Учурда Ислам ойлору Эл аралык университетинин аймактык мүдүрү, ‘Islamiyat al Ma’rifah’ (“Заманбап ислам ою” журналы) журналынын башкы редактору жана Иорданиянын Араб тили академиясынын (Majma Al-Lughah AlArabiyyah) мүчөсү кызметтарында эмгектенет.

Шилтемелер

1. Аллен Утке, «Билимдин бириктирилиши: Эмне үчүн? Кандай? Кайда? Качан? «Г. Бенсон, Р. Глазберг жана Б. Гриффит, Биримдик жана билимдин интеграциясынын перспективалары (Нью-Йорк: Питер Лэнг, 1998), 20-бет. Ислам методологиясы» модернизмдин бардык жетишкендиктерин жаман деп эсептебейт, ошондой эле постмодернизмдин бардык убадаларын жакшы деп эсептебейт.
2. Исмаил Р. аль-Фаруки, аль-Таухид: «Ой жүгүртүүгө жана жашоого тийгизген таасири», басмакана (Herndon, VA: ПІТ, 2000), 17-б.
3. Ошол эле жерде, 51-б.
4. Сайд Кутб, Khasa'is al-Tasawwural-Islami wa Muqawwimatuhi (Ислам концептуализациясынын айырмaloочу өзгөчөлүктөрү жана компоненттери), I бөлүк, басмакана (Кувейт: Эл аралык студенттик уюмдарынын ислам федерациясы (IFSO), 1983), 7-бет.
5. Абу аль-Валид ибн Рушд, Fall al-Maqaal fi ma Bayn al-Hikmati wa al-Shari'ah min al-Ittisal (Акылмандык менен Кудай ачкан мыйзамдын ортосундагы байланыш жөнүндө ақыркы сөз), Мухаммед Абид аль-Джабири) ред, (Бейрут: Марказ Дирасат аль-Вахда аль-Арабия (Араб Биримдигин изилдөө борбору), 85-88-б.
6. Абу Хамид аль-Газали, Jawahir al-Qur'an wa Duraruhu (Курандын асылдары жана берметтери), (Бейрут: Дар аль-Жил, 1988), 26-27-бб.
7. Томас Триттон, «Интегралдык окутуу: өтмө кызуугубу же келечектин пайдубалыбы?» Antonio Damasio ж.б. (ред.), Билимдин Биримдиги: Табигый жана Адам илимдеринин жакындашуусу (Нью-Йорк: Нью-Йорк Илимдер академиясы, 2001), 272-бет.
8. Ушул үч термин бир нече кылымдар бою бир эле китептин аталышында бири-бириinin ордуна колдонулуп келгенин байкадым. Китептин баштапкы аталышы Minhaj al-Talibin wa

‘Umdat al-Muftin болгон Имам Абу Закария Яхъя ибн Шараф ан-Навави (676-ж. / 1277-б.к).

9. Майкл Агнос, (ред.), Вебстердин Жаңы Дүйнө колледжинин сөздүгү, 4-чыгарылыш, (Фостер шаары, Калифорния: Вебстердин Жаңы Дүйнөсү, 2001), 906-б. Ошондой эле: Оксфордун иллюстрацияланган Америкалык сөздүгү (Нью-Йорк: Оксфорд университетинин басмаканасы, 1998), 515-бет.

10. Taxa Абд аль-Рахман, *Tajdid al-Manhaj fi Taqwim al-Turath* ([Ислам мұрасын баалоонун жаңылануу жолдору), (Бейрут: аль-Марказ аль-Такафи аль-Араби, 1994), 19 – 20 бет.

11. Ахмад аль-Райсуи, *Al-Fikr al-Maqasidi: Qawa'iduhu wa Fawa'iduhu* (Максаттарга негизделген: Жетекчилик принциптери жана анын артыкчылыктары), Чөнтөк китеп сериялары №. 9, аль-Заман гезити тарабынан жарыяланган, (Каса Бланка, 1999), 99 б.

12. Фати Малкави, (ред.), *Nahwa Bina' Nizam Ma'rifi Islami* (Исламдық Эпистемологиялык системанын куруулушуна карата), (Амман, Иордания: ШТ, 2000). Айрыкча маркум Абдельвахаб Элмессири жазған «Фи-ар-Дарс аль-Маърифи» (Эпистемологиялык сабак жөнүндө), 41-60-б.

13. al-Haqqah Сүрөсүнүн 69: 11-12-аяттарында: “[Нухтун топон суусу] бардык чектерден ашып түшкөндө, биз сени ушул калкып жүрүүчү кемеге киргиздик. Ушунун бардыгын сиздерге эскертүү кылышыбыз учун жана ар бир сергек кулак аны билип алышы үчүн» - деди.

14. Наср Мухаммед Ариф, (ред.), *Qadaya al-Manhajiyah fi al-'Ulum al-Islamiyyah wa al-Ijtim'iyyah: A'mal Mu'tamar al-Manhajiyah al-Mun'aqidah fi al-Jaza'ir*, 1989 (Ислам жана коомдук илимдердеги методологияга тиешелүү маселелер: Алжирде чакырылган Методология боюнча конференциянын материалдары, 1989), (Каир: ШТ, 1996), 10-бет.

15. Taxa Абд аль-Рахман, *Al-'Amal al-Dini wa Tajdid al-'Aql* (Диний иш-аракет жана ақылдын жаңылануусу, (Бейрут: Эль-Марказ ил-Такафи аль-Араби, 1997), 9-10-б.

16. Абдул-Хамид Абу-Сулайман, *Azmat al-Iradah wa al-Wijdan al-Muslim: al-Bu'd al-Gha'ib fi Mashru' Islahal-Ummah* (Мусул-

мандардын ой жүгүртүүсү жана сезимдериндеги кризис: Мусулман коомчулугун реформалоо үчүн ишкананын жетишпеген өлчөмү) (Дамаск: Дар-аль-Фикр, 2005), 126-б.

17. Таха Жабир аль-Алвани. Заманбап ислам ой жүгүртүүсүнүн көйгөйлөрү. Америкалык Ислам Коомдук Илимдер журналы (Лондон жана Вашингтон: ИИТ, 2005), 11-бет.

18. Сайф ад-Дин Абдул-Фаттах, Hawla al-Manhajiyah al-Islamiyyah: Muqaddimat wa Tatbiqat (Ислам методологиясы жөнүндө: Негизги принциптер жана колдонмолов), Ислам Ойлору эл аралык институтунун кеңесесинде өткөн Ислам методологиясы боюнча үчүнчү курста сунушталган материалдар, Амман, Иордания, 12-17-ноябрь, 1998-жыл, 5-6-беттер.

19. Лиза Жардин, редактор Фрэнсис Бэкондун киришүүсү, Жаңы Органон (Кембридж, Уллу Британия: Кембридж университетинин басмасы, 2000), xii б.

20. Рене Декарт, «Биринчи философиянын методдору жана ой жүгүртүүлөрү боюнча маектешүү», Дональд А. Кресс тара-бынан котурулган, 4-чыгарылыш, (Индиянаполис, IN: Hackett Publishing Company Inc.), редактордун кириш сөзүнөн, 6-бет.

21. Ошол эле жерде 11-б.

22. Абд аль-Хамид Мадкур, «Al-Manhaj al-‘Irfani al-Dhawqi ‘ind Sufiyat al-Islam» (Исламдын Суфийлеринин Мистикалык-Эксперименталдык мамилеси) Ахмед Фуад Парада ж.б.у.с., Аль-Al-Manhajiyah al-Islamiyyah 1-бөлүк, 571-б.

23. Абу аль-Касим Мухаммед ибн Ахмад ибн Jazi, Taqrīb al-Wusul ila ‘Ilm al-Usul (Укук таануу принциптерин туура түшүнүү багытында) Абд Аллах ал-Джабури тарабынан жазылган, (Амман, Иордания: Дар аль Нафа’ис, 2002), 25-б.

24. Али ибн Мухаммед аль-Журжани, Kitab al-Ta‘rifat (аныкта-малар китеби), (ред.), Ибрахим аль-Абяри, (Бейрут: Дар-Китаб аль-Араби, датасы жок), 174-б.

25. Мухаммед Мухаммед Амзиян, Manhaj al-Balh al-Ijtima‘i bayn al-Wad‘iyah wa al-Mi‘yariyyah (Коомдук изилдөө методу: Позитивизм жана Нормативдүүлүк), (Herndon, VA: ИИТ, 1991), 129-б.